

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 27

1946

UPPSALA 1946

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1947
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
46265

Medelklassrealism III.

Av *Victor Svanberg*.

Sedan man förgäves sökt borgerliga realister i olika typer av svenska städer, finner man den första, som med någon rätt kan ges denna benämning, i en liten, på gränsen till landsbygd stående stad. Det är den i Strömstad födda och uppvuxna Emilie Flygare-Carlén.

Det var först på 1840-talet, det borgerliga genombrottets årtionde, som hon fann sin rätta stil och det stoff, som passade henne. Men den miljö, som hon då började skildra och som format hennes personlighet, hör hemma i det förindustriella Sverige. Problemet blir då, hur den lilla västkuststaden kunnat skänka de förutsättningar, som saknades på alla andra håll i vårt land. De stora — efter dåtida svensk måttstock stora — och medelstora städerna voro antingen litterärt improduktiva eller gynade en diktning, som var präglad av akademiska och klerikala ideal. Den byråkratiska huvudstaden kom inte längre än till Blanches små anekdotnoveller. Göteborgsrealismen kom av sig, sedan Wallenberg skrivit sin skeppsprästkronika. Åbo kunde inte åstadkomma mer än Franzénlärjungen Fredrika Bremers idealistiska hemidyll. Hur blev det möjligt för en Strömstadsflicka att nå längre? När ett försök göres att besvara den frågan, bör det förutskickas, att borgerligheten hos fru Carlén är mycket egenartad. Den är inte regelrätt stadsborgerlig. Och den har ett starkt inslag av romantik.

Strömstad, grundlagt av Karl XI som en gränsstad mot Norge, hade i denna egenskap att utstå fientliga invasioner ända fram till 1809, däri ett undantag bland de rikssvenska städerna.

Även stadens fredliga historia var dramatisk. Med några hundratal invånare förde den en tynande tillvaro fram till sillfiskets storhetstid i slutet av 1700-talet. Hela länets befolkningssiffra växte med mer än 50 % 1751—1800, en ökning vida över riksgenomsnittet och utan tvivel främst betingad av konjunkturerna i fisket, som en geograf, D. Djurberg, anmärker 1808. Strömstads tillväxt var ännu starkare och överträffade under ett par årtionden Göteborgs i snabbhet. På kvartseket 1775—1800 fördubblades folkmängden i Strömstad, från 689 till 1339. Omedelbart efter sekelskiftet kom en regress, som återspeglar en ekonomisk katastrof: sillen vandrade söderut i Bohuslän, innan den 1809 för decennier försvann från den svenska kusten. Lönande transitohandel under den engelska blockaden gav en galgenfrist. Den varade, tills den allmänna fredskrisen här som på andra håll satte in. Återhämtningen efter krisen skänkte inte Strömstad någon ny kommersiell blomstring. Det blev en liten stillsam badortsstad.

Även under den allra bästa tiden var välståndet konjunkturbetonat.

En abnorm ekonomisk och social situation kan avläsas i det låga antalet hantverkare. Medan Gränna på en befolkning av knappt 500 hade 52 hantverkare 1794, hade Strömstad på ett mer än dubbelt så stort invånarantal 1795 mindre än hälften så många, 23, och blott i 2 yrken fanns det antal mästare, tre, som skråordningen krävde för inrättande av skråämbeten.

Handel, och handel av särskilt oberäkneligt slag, var enda underlaget för Strömstads uppsving. Sillfisket sprängde hela det merkantilistiska restriktionssystemet. »Fiskeborgare» fick burskap utan hörande av stadens äldste. Stadens myndigheter kämpade frenetiskt och med växlande framgång för rätten att sälja fisk till det svenska inlandet och till Norge och att få bedriva exporten med små fartyg (mindre än 15 läster). Antalet dylika fartyg var 56 år 1800 och gick därefter på några år ned till 15. Samtidigt som borgarna begärde utvidgade handelsrättigheter för sig själva, ondgjorde de sig över de kringboende böndernas seglationsfrihet. I själva verket utplånade sillfisket gränsen mellan stad och land och mellan stånden. En adlig godsägare sökte 1751 burskap i Strömstad och fick avslag på sin anhållan, emedan han ej ville utfästa sig att bo i staden. Oron sträckte sig också till bönderna. Före sillfiskets gyllene tid inhämtade P. Kalm på 1740-talet av en Bildt på Morlanda, att bönderna blev tiggare, om de bedrev fiske, medan de däremot stod sig gott med »åkerbruk allena». När sillstimmen kommit och gått och välståndet med dem, tedde sig för lokalpatrioten G. Holmberg hela fisket som en förbannelse, en frestelse att vårdslösa det enda säkra levebrödet, jordbruket. Sillrushen lockade sålunda bohuslänningar i alla stånd att byta yrken. Men inte nog därmed, inflyttning från andra bygder tilläts i en för dåtida förhållanden ovanlig grad och ledde till en brokig folkblandning.

Fisket och exploateringen därav var av naturliga skäl en särdeles rörlig näringsgren. Sillsalterier och trankokerier anlades och flyttades efter sillens oberäkneliga vandringar. Strömstadsbor, som ej nöjdes med de måttliga fångsterna i stadens närhet, hade stora anläggningar söderut i skärgården. Hur själva landskapsbilden präglades av den ovana företagsamheten har åskådligt skildrats av en ekonomisk författare, O. Lundbeck. Han berättar 1832 om tiden vid sekelskiftet som om en underlig sagotid. Bullret av sillsalterier och trankokerier hördes från det ena skäret till det andra längs kusten, och den ruttnande sillen gjorde luften outhärdlig för människor och djur. De på bryggorna blossande lamporna åstadkom en fantastisk illumination och man såg »stränderna vimla af menniskor och hafven fladdra af segel.»

De förmögenheter, som sillkonjunkturen skapade i Strömstad, var inte varaktiga. När den vände nedåt vid sekelskiftet, uppvaktade magistraten landshövdingen med en bön om hjälp. Därvid undantogs två köpmän från den allmänna fattigdom, som uppgavs hemsöka orten, Lundström och Norberg. En tredje storköpmän, som då inte nämnes, var Rutger Smith, Emilie Carléns far. Han saltade inte in så många tunnor sill som de båda andra, men hans årsmaximum, 800 tunnor, närmade sig hela stadens medeltal 1801–1807. Som trankokare slog Smith på 1790-talet sina hemmakonkurrenter. Men den oundvikliga nedgången kom. Innan yngsta dottern, Emilie, föddes 1807, hade hennes äldsta bröder

måst avbryta sina studier till följd av familjeekonomiens försämring. Likväl fick A. A. Afzelius, som 1808 besökte Strömstad, det intrycket, att Rutger Smith var den mest aktade handlanden där. Äldste sonen, Jan Smith, hade 1812 — väl tack vare vinster på kontinentalhandeln — råd att fylla ett nybyggt hus med möbler från Köpenhamn, tavlor från Holland och Frankrike och ett par bokhyllor, till förargelse för sin svärfader, en köpman med gammaldags enkla vanor. Emelie utpekar 1813 som det sista lyckliga året i »ett eget hus med egna händelser, hvilka rörde endast dess naturliga invånare». Alf Kjellén har ur familjebrevväxlingen dragit fram talrika bevis på pessimism och klagan över fattigdom. Redan 1811 spådde modern sina söner motgångar, om de stannade hemma. »Di gör ändå alldrig någon lycka i handell här.» När Rutger Smith dog 1830, hade hans förmögenhet smält samman till ett par tusen riksdaler, och Jan Smith hade ändå mindre kvar, när han fyra år senare dog efter att ha måst sälja sitt ståtliga hus.

Emilie Carlén har alltså egentligen upplevt familjens rikedom blott som något förflutet. Så som hon i Skuggspel (1865) berättar släktens saga, ter den sig i sin helhet som historien om en borgerlighet, vilken aldrig hinner stabiliseras. Nervös oro, brutal obildning och även vidskepelse motverkar, tillsammans med storfiskets ekonomiska äventyrlighet, strävandena att ordna en säker och respektabel tillvaro. Dessa strävanden är på ett mycket frappant sätt knutna till släktförbindelser, som band samman Strömstadsmitharna med adel och med ordinärt svenskt borgerskap.

Emilies farfar, Gustaf Olof Smitt, hade varit gift med en adelsdam i Västergötland, där hans far som f. d. sjöofficer haft en gård. Gustaf Olof hade en tid framgång som köpman i Strömstad under sillfiskets första högkonjunktur på 1750-talet och 1760-talet. Sedan gick det tillbaka för honom. Han medverkade till att sonen Rutger stannade hemma i stället för att söka lyckan i England, han levde som halft nådehjon hos sonen, spådde honom framtida olyckor och blev sannspådd. Den gamle var stolt över sin adelsfödda hustru och glad att hon sluppit dela hans ålders fattigdom. Men enligt domstolsprotokoll hade hon fått vara med om stormiga scener i sitt Strömstadshem, rent av måst fly till grannarna. Rutger Smith celebrerade med all möjlig ståt en adlig släktings, general Belfrages, besök och lät sina äldre döttrar följa generalen till hans västgötagodds för att educeras. Men han älskade inte sin modernesläkt, och yngsta dottern uppger, att hon för egen del ogärna skulle gjort sina systrars utbildningsresa (generalens död befriade henne från den).

Rutger Smith beslöt sig för att stanna hemma i Strömstad i samband med att han 1782 gifte sig med en flicka ur ett borgarhus i Uddevalla. Den stad hon kom ifrån, var före sillfiskets glansperiod en ordinär svensk småstad, med en tulluppbörd tiodubbel mot Strömstads 1778. Hon har personifierat borgerlig soliditet och ambition i mannens hem. På hennes räkning skrev en vän till mannen, att de Smithska barnen uppfostrades finare än seden var i Strömstad, hölls med informatorer och guvernanter, o. s. v. Hon genomdrev, att sönerna fick studera — till dess hemmets välstånd började bli problematiskt. Hon motsatte sig yngsta dotterns fraternisering med skeppare och tjänstefolk och gjorde sitt bästa för att hålla henne till sömnad och matlagning. Det är tydligen med uppriktig beundran som Emilie bevittnat eller hört omtalas moderns regemente

i både hushållsangelägenheter och affärstransaktioner, utövat myndigt och öppet under mannens långvariga resor och med milt försåt de tider, då han var hemma. Å andra sidan konstaterar dottern med illa dold stolt-het sin motvilja mot husligt arbete och sina knep för att slippa från dem och skäms inte heller över att ha slingrat sig igenom det stängsel, modern ville resa mot hennes ofina sjöfolksumgänge.

Andan i hemmet har ingalunda oemotsagt bestämts av den målmedvetna och balanserade Uddevalla-flickan. Sådant det gestaltade sig under den ekonomiska nedgångstidens påfrestningar, kallade hon det rent ut ett helvete. Det är av Kjellén framdragna brev, som ge denna oretuscherade bild. Dottern idealiserar sina föräldrars samliv, men alldeles lyckas hon inte dölja den råbarkade verkligheten. Hon låter deras äktenskap börja med en upprörd scen, under vilken mannen förgår sig och hustrun, då hon sansat faller ett ord om samförstånd, hånas av honom för »uddevallatalesätt». Och hon berättar, att barnen brukade lämna modern att ensam ta mot faderns vredesutbrott och flydde till gårdens uthus. Det som ger rätt att här tala inte bara om skilda temperament utan om brytningar i den sociala miljön, är en meningsskiljaktighet mellan föräldrarna om Emilies uppfostran. Från familjeaftnar med högläsning och handarbete längtade hon ut att höra sjömanshistorier och skrock i »boden». Hon vågade inte be att få gå, men hon väntade en vink av fadern, som befriade henne. Moderns betänkligheter avfärdade han som högfärd och menade, att flickan tids nog skulle komma i »skrufstäd».

Som sin barndoms stora upplevelse skildrar Emilie en resa, som hon 12 år gammal — alltså 1819 — fick göra tillsammans med fadern utmed kusten på en liten skuta. Hon gör den reflektionen, att han ute på sjön var gladare än hemma. De stora affärernas tid var förbi, men han har tydligen återupplevt ett förflutet, som omgavs av minnenas tjusning. För dottern har resan tett sig som en spännande invigning i sjömanslivet och affärslivets mysterier.

Det sociologiskt mest upplysande i den lilla reseskildringen är berättelsen om besöket på Morlanda. Godsets ägare, kapten Abraham Bildt, var en fördomsfri herre, som deltagit i sillfisket och enkelt klädd var med om skogsavverkning. Han hade erbjudit sin vän Rutger Smith en tillflykt på Morlanda undan en väntad norsk invasion 1814. Med sin patriarkaliska flärdlöshet var han enbart sympatisk i Emilies ögon. Hans hustru, en ofrälse dam beryktad för sin snålhet, tilltalade mindre unga fröken Smith. En gästande släkting, tyskfödd ministerfru med nonchalanta manér och specialist på eleganta nigningar, irriterade mest köpmansdottern från Strömstad.

Från Morlanda gick färden till Fiskebäckskil. Fadern hade haft stora anläggningar där under sillfiskets glanstid. De stod nu övergivna och förfallna och tilltalade Emilies fantasi. Hon tilltalades också av den livliga rörelsen hos en handlande, Dietrichsen, som förr varit bokhållare hos fadern, blivit rik i hans tjänst och nu uppförde sig som hans jämlike. Hon kände sig mer hemma där än på Morlanda — och mer hemma än hemma, frestas man säga. Vad hon berättar om stämningen hos Dietrichsens och om sina sysselsättningar där ger oss den blivande skärgårdsskildraren som barn: »Här gick långt mera ogeneradt till än hemma i vårt eget hus. Också var jag stadd i den mest levande förtjusning från morgonen intill

aftonen. Jag språkade oförbehållsamt med alla dessa sjöbussar, hvilka tycktes vara icke mindre belåtna med att få en så uppmärksam åhörarinna, hvars intresse återgäldades med inbjudningar till både båtar och slupar.»

Lovad att vid fyllda 16 år få bli redare på den skuta, på vilken hon gjort resan, lärde hon sig priset på ved, bjälkar och spannmål, de varor, som hon kunde vänta sig att få handla med, och intresserade sig också lillgammalt för världskonjunkturerna i bomull och kaffe.

Resorna fortsatte år efter år. Rederileken blev väl aldrig allvar, men Emilie fick likväl god användning för sitt affärssinne. Hon blev 1827 gift med en läkare, Flygare, som hade ännu sämre affärer än sin svärfar och sina svågrar. Efter hans död 1833 gjorde hon sig urarva. Under släktens fortfarande ekonomiska trångmål fann hon utväg till egen förtjänst genom att skriva romaner. Hon blev den första svenska författare, som gjorde författarskapet verkligt inbringande.

Emilie Flygares första romaner är rena affärsspekulationer utan personlig ton. Jämför man hennes förstlingsverk med de förebilder hon imiterade, märker man dock redan nu, att ekonomi tävlar med erotik om intresset, och att ekonomin sysselsätter henne betydligt mer än hennes svenska föregångare, Fredrika Bremer och Sophie von Knorring. Denna inriktning tar sig i början det uttrycket, att stora arv och rika giften spela en avgörande roll för handlingens gång och karaktärernas utveckling. Teoretiskt hyllar författarinnan den romantiska konventionen, att pengar ingenting betyder för lyckan, snarare skadar än gagnar. Men i allmänhet lagar hon dock så att de inte fattas. Som prov kan tjäna Professorn och hans skyddslingar (1840). Titelfiguren är en rik och osjälvisk gammal man, som tar sig för att ordna lämpliga äktenskap åt ungdomar i sin omgivning. Ett av hans medel är att låna ut pengar åt en avsigkommen köpman, som har en dotter att gifta bort. Skildringen av den ruinerade köpmannen och hans familj är för övrigt så intetsägande, att en med författarinnans biografi obekant läsare svårligen skulle ana, att hon kom just från en sådan familj. Borgerliga tänkesätt har hon ådagalagt från sitt författarskaps första stund, men borgerlig realist blev hon inte i en handvändning.

En skandal i Strömstad efter Emilies avflyttning från staden har givit uppslaget till Kyrkoinvigningen i Hammarby (1840—41). En tysk arkitekt kom till staden, uppvaktade en flicka, försvann och befanns gift på förhand i Norge. Händelsen är i romanen flyttad till Småland — där författarinnan bott som läkarfru — har till skådeplats ett adelsslott och en prästgård och är romantiserad till oigenkännlighet. Den enda påminnelsen om att en borgerlig hand fört pennan är hat mot adligt övermod och förakt för adlig degeneration. Arkitekten, som gjorts till en demonisk förförare, använder sina osvikliga förförelsekonster bland annat till att hämnas en adelsmans skymf mot en av hans förfäder i en kärleksaffär.

Adelsmän intar ett stort rum i fru Carléns figurgalleri. I regel är de löjliga eller avskyvärda arvsjägare och penningförstörare. Det stämmer med tänkesätten i de liberala stockholmskretsar, som hon genom sitt andra äktenskap — med litteratören J. G. Carlén — tillhörde (Kjellén). Mest äkta och upplevd verkar aversionen mot avmätt förnämhet, och den går väl tillbaka till barndomsminnena av faderns adliga mödernesläkt, som varken han eller hans yngsta dotter älskade.

Paradoxalt nog är emellertid en adelsman hjälten i den första roman, där fru Carlén visar sig som realist och en liten smula sysslar med att berättat om förvärvsarbete. Det är Skjuts-gossen (1841). Den börjar med ett par ypperliga scener från norra Bohuslän. En torparpojke kommer hem från skogsarbete till havremjölsgröt under en svartrökt tranlampa, störs av ett bud om kronoskjuts och får skjutsa en officer mot norska gränsen. Hästen störtar, officern blir ursinnig och frågar efter skjutspojken namn. Det är Borgenstjerna. Officern blir då ännu mer utom sig över att en adelsman så vanhedrar sin börd och örfilar upp den lille körsvennen. Den proletariserade adelsättlingen kommer sedan i garvarlära, blir anställd på ett gods med garveri i Närke, förvärvar ägarens tillgivenhet och gifter sig med hans dotter. Efter hustruns död träffar han som badgäst i Strömstad den adelsstolte officern, alltjämt högfärdig men angelägen att gifta bort sin dotter rikt. Hon blir efter en del förvecklingar gift med Borgenstierna. Till straff för örfilarna låter denne lysa för sig med titeln garvare.

Adelsmän sysselsatta i borgerliga yrken fanns överallt i Sverige. Men det var sillfiskets förtjänst, att köpmansdottern från Strömstad tidigt stiftat nära bekantskap med en representant för affärsdrivande adel. Bildt å Morlanda, faderns affärsvän, hade ingivit henne odelad aktning och sympati. Det var därför helt naturligt, att en adelsman, som känner och ärar praktiskt arbete, blev hennes hjälte, när hon tog första steget mot borgerlig realism.

Nästa steg i denna riktning togs i Rosen på Tistelön (1842). Hembygds-skildringen är här konsekvent genomförd. Men lika litet som i Skjuts-gossen är det i Rosen på Tistelön normalt borgerligt liv, som skildras, utan en social blandform, som tillåter stark romantisering: denna gång en smugglarfamilj, som också driver köpenskap.

En bror till fru Carlén, advokaten Edvard Smith, föreslog henne ämnet för denna roman, hennes bästa. Han inskärpte, att hon var kallad att behandla motiv ur sjöfolkets liv i den rätta andan tack vare fadern, som givit henne en »uppfostran på kusten, så olik flickors i allmänhet» och att det var förtrogenhet med människor nedanför »de bildade klasserna», som var hennes stora tillgång.

Romanens första parti skildrar en smugglingsfärd, som leder till att en förföljande tulljakt borras i sank och dess besättning dödas. Sedan låter författarinnan, i enlighet med Edvard Smiths upplysningar om den verklighet, hon fick att bearbeta, smugglarna överge sin ohederliga hantering. Härskaren på Tistelön, gamle Haraldson, har varit gift med en prästdotter, som ingett allmän aktning och sörjt över sin makes lagöverträdelser. Till att uppfostra en liten dotter anskaffar han en bildad flicka, Erika. Älste sonen, Birger, blir kär i henne och friar till henne. Efter att genom ett avslag ha blivit ofrivillig orsak till att han i förtvivlan förhärdat sig och deltar i den smuggelfärd, som slutar med ett mord, gifter sig Erika med den envise friaren och gör honom till en bättre människa. Han bedriver fiske och säljakt och bygger och befraktar båtar. Hans vedskutor gå utmed kusten, han har god kredit i Göteborg, och en skonert, som han byggt, gör utlandsfärder. Den anförtros en skeppsbruten kapten, som skall bli hans sväger. Redan förut var familjens ekonomiska ställning jämförlig med rika skärgårdsbors, som äger båtar och trankokerier. Nu lever den som herrskapsfolk.

Men gamle Haraldson vantrivs med det lugna livet. Han lever upp, när hans blivande måg kommer hem på skonerten med smuggelgoods. Birger ger ett handtag, om än ovilligt. Och dottern i huset, Gabriella, hjälper utan några samvetsbetänkligheter till att föra sidentyger i säkerhet. Hennes vackra ögon avväpnar en tullman, som spårat upp smugglarna och visiterar deras båt. Detta återfall i lurendrejeri blir utgångspunkt för en kedja av händelser, som leder till upptäckt och bestraffning av den stora ogärningen, mordet.

Smugglarnas primitiva vildhet och kraft är återgiven med stark och verkningsfull inlevelse. Humaniseringsprocessen övertygar mindre. I Birgers förädling under Erikas inflytande vill Kjellén se en återspeglning av Rutger Smiths förhållande till sin hustru. Drar man en sådan parallell, synes mig förvandlingens halvhet vara det avgörande momentet. Emilies far lärde sig aldrig behärskningens konst — hemmet var ju enligt moderns ord på hans ålderdom ett helvete. Av romanens personer uppför sig Birger särdeles hyfsat, sedan Erika fått honom om hand, men i gengäld är hans gamle far otillgänglig för moralisk påverkan. Naturligtvis får man inte tänka sig, att Emilie medvetet porträtterat sin far som en sjöröfvare. Men onekligen är det med hemligt välbehag hon dröjer vid sina romanfigurers laglöshet.

Fasan för mordet är otvivelaktigt uppriktig. Straffet för den brottsliga vinningslystnad, som gjorde Haraldson och hans älte son till mördare, nedkallas över dem av yngste sonen, Anton. Han har bevittnat mordet och har blivit vansinnig av att bära på den hemska hemligheten. Han går omkring som ett levande samvete för fadern och brodern. Till sist anger han dem. I skildringen av Antons vansinne är fru Carlén ohämmat romantisk. Dessa tvångstankar, som omintetgör kalla och nyktra beräkningar, är inte utan allt verklighetsunderlag. Rutger Smith inhiberade, berättar dottern, de fördelaktigaste affärer var gång han drömt om en tidigt död ungdomsvän.

Själva smugglingen, mordets orsak, ogillar fru Carlén med läpparna men inte med hjärtat. Hon kan inte dölja, hur roligt hon har av att berätta om Haraldson, när han låtsar falla och släcker visitatörernas lykta, eller om Gabriella, när hon lyfter en dyna med siden i och ger tull-löjtnanten förledande ögonkast.

Fristående från det kriminaldrama, som huvudhandlingen utgör, behandlas i ett par kapitel fredlig köpenskap. I ett fiskeläge nära Tistelön har en ruinerad handlande från Göteborg slagit sig ned. Han köper ortsbornas fisk till underpris och säljer mjöl och potatis till dem för ockerpriser. Han görs till typ för »blodiglar, hvilka, under skepnad af handelsmän — — — idka rörelse med de fattiga fiskarna». De samvetslösa köpmännen jämföras med smugglare och vrakplundrare sådana som Haraldson, och det är lätt att se, att de egentligen taxeras betydligt lägre som människor än havets djärva äventyrare. Som en helt naturlig sak meddelar fru Carlén, att »hvarenda strandbo» sysslar med lurendrejeri, men att köpmännen kapa åt sig smugglarnas varor för en spottstyver och själva utan risker ta vinsten på dem, finner hon vidrigt och upprörande.

Denna svartmålning av hembygdens köpmän är onekligen förvånande hos en köpmansdotter. (Kjellén) Ännu mer förvånande är en berättelse, som låter veta, hur handel skall bedrivas för att författarinnan skall kunna

gilla den. Utsugaren, Patron Holmgren får konkurrenter, som har enbart osjälvisk människokärlek till motiv för affärsverksamheten.

Heder och mänsklighet representeras i Rosen på Tistelön framför allt av en tullmansfamilj, Arnman. Den unge jakt-löjtnanten Arve Arnman är så ädel, att Edvard Smith inte ville inräkna honom bland de ur verkligheten hämtade människor, som Smith ivrade för att systemen skulle skriva om. Det otroligaste hos Arve är hans inställning till pengar och affärer. Patron Holmgrens utsugning upprör honom, och för att effektivare än med allmosor och utspisning hjälpa svältande änkor och barn startar han en affär, där det hålls »jämna» priser och generös kredit lämnas. Birger Haraldsson förmås gå i borgen hos leverantörer i Göteborg, till stor förgelse för hans far, som tycker sig höra en »barnsaga», när Arve framlägger sin plan, och spår att sådan frikostighet skall sluta illa. Arve invänder, att hans mor kommer att sköta affären utan tanke på vinst »Inte får man räkna så noga, om en ej alltid stryker vinsten i egen pung, då man ser medmänniskor färdiga att förgås; och för min del skall jag alltid tro att det är vår skyldighet att afhjälpa det onda så långt vi förmå.»

Det vackra företaget kröns med framgång. Holmgrens bod blir tom på kunder, och Arnmans mor får fullt hus av köpande och säljande fiskare. Den unge socialreformatorn går vidare och skapar en pensionskassa med hjälp av rikas penninggåvor och fattiga fiskares sammanskott in natura. Man befinner sig här på den utopiska fyrtiotalssocialismens utmarker. Inflytande från den förklarar till någon del fru Carléns överraskande antikapitalism. Men att hon trots sitt svagt utvecklade teoretiska intresse var mottaglig för den och ympade in den på sina skärgårdsbor, behöver i sin tur en förklaring. Den skriande nöden i Bohuslän efter det stora sillfiskets period har bragt henne att grubbla över ortens försörjningsproblem. Därför att fiskarna inte har jord som andra landsändars fattiga, är de värre utsatta för uppskörtning på nödvändighetsvaror, resonerar hon. Hon kände ett behov att låta dem bli hjälpta i den romanvärld, hon skapade. Men även inom den var hennes verklighetskärlek för stor att tillåta henne idealisera en köpman. De köpmän hon kände och skildrade, bedrev rovdrift med smuggelgods eller med livsmedel. Så tog hon sin tillflykt till att fantisera hop en filantrop, som distribuerar varor utan att begära vinst. Hon har inte plats för ärlighet hos de företagare hon skildrar efter naturen. Därför drives hon att konstruera en onaturligt idealistisk företagare.

Kommersen i Arnmans stuga är, såvitt jag vet, den första med sympati utförda skildringen av affärsliv i en svensk roman.

I Pål Värning (1844) har fru Carlén — och därmed 1840-talets svenska roman — kommit så långt i opatetisk realism, som det var möjligt för henne. Liksom i Skjutsgossen är hjälten en fattig pojke, som är skötsam och får det bra. Men ingen hög börd och ingen överdriven framgång stör sannolikheten.

Knäppen heter en krog för sjöfolk några mil från Marstrand. Den ägs av en originell kraftkvinna, gudmor kallad, som svär och dricker med sina kunder. Till henne kommer Pål, föräldralös och hemlös, ett offer för den misär, som drabbat bygden genom sillens uteblivande. Han blir gudmors högra hand och hennes dotter Noras fästman. Nora får ett barn med en kaptan och gudmor super ihjäl sig av sorg över vanäran. Pål blir kypare i

Göteborg, gårdfarihandlare i Småland och boktryckaregesäll i Falkenberg. Till sist slår han sig ner som krögare på Knäppen och gifter sig med Nora. Han har hela tiden hållit fast vid den otrogna sköna och utan stora åthävor hjälpt henne, när hon hade det som svårast.

Engelsk romankonst har visat fru Carlén vägen till en verklighets-skildring, som försmår det alltför romaneska. Man har pekat på Dickens (H. Svanberg, Kjellén). Mer synes mig Marryats torrare humor ha betydtt; gudmors snöpliga död i brännvin är som klippt ur Jakob Ärlig. Med samma förebilder lyckades emellertid fru Carlén inte åstadkomma mer än schablonmässig situationskomik, när hon 1842 försökte skildra stockholmsk medelklass i Kamrer Lassman. Pål Värning har blivit på helt annat sätt levande, dock blott i de partier, som skildra Bohusläns kustbygd. Edvard Smith torde vara den förste som såg, var gränsen för systemens realism gick, och Pål Värning tilltalade honom mest av allt hon skrivit.

Själv har hon i Skuggspel berättat att hon under en resa i skärgården tagit in hos gudmor på Knäppen.

När man i ett av de första kapitlen får en lektion i konsten att behandla kunder på en sjömanskrog, väntar man sig i fortsättningen en roman om affärer. Men under berättelsens gång tar författarinnans erotiska intressen alldeles överhand. Påls egentliga bekymmer på olika arbetsplatser blir att hålla efterhängsna kvinnor från livet; i Falkenberg får man knappt höra talas om annat. Själva huvudmotivet är Påls trohet mot flickan med en annan mans barn.

I nästa skärgårdsroman, *Enslingen på Johannisskäret* (1846) har fru Carlén närmat sig den sociala miljö som var hennes egen.

Romanens kvinnliga huvudfigur, Fanny Holmer, är dotter till en köpman på bohuslänska kusten nära Gravarne. Hon förestår sin fars hushåll, »räknar och skrifer som en hel bodkar», hjälper fadern med bokföringen, har på egen hand lärt sig tyska och engelska och är tolk, när affärer med strandade utländska skeppare skall uppgöras. Hon ställs en gång i verkingsfull kontrast till pensionsuppföstrade unga damer — ett stolt självförsvar av Rutger Smiths i frihet uppvuxna dotter. Fanny får regelrätt lön för sina värdefulla prestationer. Och när patron Holmer blir ertappad i en stor transport av förbjudet gods och har att motse ruinerande böter och förlust av handelsrättigheterna, erbjuder sig den manhaftiga dottern att överta firman i sitt namn på villkor att den drivs inom lagens gränser. Hon har gång på gång bett fadern sluta med skumraskaffärerna. Men trots sin principiella ärlighet bistår hon honom, när det gäller, som orädd och påhittig smugglerska.

Medan Fannys skicklighet i köket, vid disken och på kontoret blott helt kort omtalas, får man se henne agera i spännande smuggeläventyr.

Tydligare än Rosen på Tistelön meddelar *Enslingen på Johannisskäret* det intrycket, att smuglarmentaliteten genomsyrat kustbefolkningens liv och tänkesätt. Inte nog med att en till namnet hederlig köpman med liv och lust ägnar sig åt den. En tull-löjtnant är beredd att blunda för vad han ser, om han får bli den rike smugglarens måg. Med denna allmänt utbredda ohederlighet blir nappatagen mellan lagens väktare och dem som kringgår lagen lätt frikopplade från moraliska betänkligheter. I den äldre

romanen var lagbrytarna kusliga outlaws med dyster blodsskugga över sig, och likväl skaffade sig författarinnan svängrum för sportsynpunkten på smugglingen. Hon gör det ännu mer obesvärat i den yngre romanen, lockar läsaren att skratta i sällskap med patron Holmer, när en tullman blir hängande vid kanten av en brygga, medan smuggelgods ros bort, eller en annan tullman får stå med lång näsa i ett gömställe, som Fanny nyss tömt.

Även om smugglarromantiken är dämpad och hederligt penningförvärv åtminstone skymtar, är dock Enslingen på Johannisskåret i sin helhet inte mindre romanesk än Rosen på Tistelön utan snarare mera. Den har sitt namn av att en mystisk främling, en adelsman, som döljer sitt namn och ruvar över dunkla samvetskval, slår sig ned på en enslig klippö nära Holmers handelsbod. Enslingens son är en frejdig sjöman och blir till sist den sansade Fannys make, men först efter det en kvinna ur hans faders adliga krets kastat glödande passion in i hans liv, och tragik i Fannys.

Hembygdsskildringen i fru Carléns romaner hann inte mogna till borgerlig realism innan den dränktes av gottköpsromantik. Utom i Pål Värning hade hon aldrig lyckats hålla den borta från sin födelsebygds stormpiskade skär, och frestelsen att fabulera blev henne nu övermäktig i samband med den franska följetongsromanens segertåg. I dess stil hopade hon sensationella händelser och karaktärer i sina romaner i slutet av 1840-talet.

Det följande årtiondet kom med tillnyktring för fru Carlén som för andra romanförfattare. Hon togs skarpt i upptuktelse av en engelsk-orienterad moralist, C. F. Bergstedt. När hon efter sju års tystnad 1859 publicerade sin sista roman, som följetong i Aftonbladet, ansträngde hon sig märkbart att skriva sansat och verklighetstroget.

Ett köpmanshus i skärgården är äntligen ett försök att göra affärsliv till huvudsak i en roman.

Två kompanjoner överta en lanthandel på bohuslänska kusten. Den ene, Hjelm, är hedern själv, den andre, Holt, är en skojarare. De är från första stund oeniga om affärsmetoderna. Holt vill t. ex. vid inköp av hummer räkna bort alla det minsta defekta djur, Hjelm vill betala de fattiga fiskarna full valuta. Vid stora affärer är det likadant. När en gång ett par fiskare erbjuder de båda köpmännen att överta ett vrak, som bärgats, söker Holt en mängd förevändningar för att pressa ned priset, men Hjelm vill inte vara med om något så procentaraktigt och bjuder flott tusen riksdaler. Dragkampen blir alltmera bitter och till sist anger Holt sin kompanjon för likplundring. En rättegång med falska vittnesmål och dramatiska avslöjanden är handlingens kulmen. Holt har själv begått det nesliga brottet, och sanningen kommer till sist i dagen.

Skurken och hjälten är osannolika ytterligheter av last och dygd. Holt är en tillgjord gentlemannabov utan sådana av en bestämd miljö betingade drag, som gör gamle Haraldssons personlighet sammanhängande och trovärdig. Inte heller Hjelm har fått vara en enkel lanthandlare. Han anförtror en gång sin hustru, att han finner bodhandeln »motbjudande» och att han hoppas efter tio år ha samlat så mycket pengar, att

han skall kunna få ägna sig åt sina egentliga livsintressen, som är att resa, studera och skriva.

Närmare verkligheten håller sig teckningen av köpman Moss och hans dotter Majken. Utan dem vore romanen enbart en rafflande brottmålsroman under ett tunt skal av borgerlig realism. Men även i deras sällskap befinner sig läsaren i en utkant av det borgerliga samhället.

Moss är »vän af all slags finare olaglighet». Han har ägt den rörelse, som Holt och Hjelm köpt. Han följer intresserat den nya firmans verksamhet och tar länge parti för Holt. De är överens om att Hjelm har en inskränkt uppfattning av lurendrejeriet, och Moss vet av Holts smussel utan att röja honom. Han avskyr ingenting så mycket som tullsnokar och är ursinnig att dottern är kär i en av deras släkte.

Majken är en förbättrad upplaga av Fanny Holmer. Hon vet att driva sin vilja igenom mot fadern. Hon ställer sig på Hjelms sida, tar fadern i upptuktelse för hans snedsprång från rättens väg och förmår honom att teckna borgen åt Hjelm, när den falska angivelsen bragt denne i trångmål. Till sist blir Moss Hjelms kompanjon i stället för Holt och är därmed vunnen för hederliga affärer.

Moss är enligt Skuggspel tecknad efter levande modell: den bokhållare vid Rutger Smiths anläggningar på Fiskebäckskil, som blivit sin egen och 1819 gästades av sin f. d. principal och hans dotter. Majken gäller för att vara ett självporträtt av den köpmansdotter, som uppfostrades till att vara sin egen redare på en liten skärgårdsskuta.

Ett köpmanshus i skärgården fotograferar med omsorg och kärlek affärliv i liten och primitiv skala. Sillfiskets storföretag, som låg före Emilie Smiths personliga erfarenhet, lyser fortfarande med sin frånvaro i hennes köpmansskildring. Hon envisas också att undvika stadens liv. En roman, som huvudsakligen handlar om brottmål och med möda gör en tvivelaktig lanthandlande hederlig, är den borgerliga realismens huvudverk i svensk litteratur.

Noter till Medelklassrealism I—III.

(I = Samlaren 1943, s. 111–173; II = Samlaren 1944, s. 1–99; III = Samlaren 1946, s. 102–112.)

Statistiska uppgifter rörande svenska städer på 1820-talet äro i regel hämtade ur C. af Forsell, Statistik öfver Sverige, 1831, och ha i sådant fall icke försetts med källhänvisningar.

I.

113

Borgaridealiseringsen i det borgerliga dramat: G. Ljunggren, Sv. vitt. häfder II, s. 521.

115

Läsning av utländska romaner och frånvaron av inhemsk realism i 1700-talets Sverige samt folkpsykologisk förklaring: Fr. Böök, Romanens hist., 1907, s. 295. Dens., Cederborgh, 1925, s. 4.

Tegnér om Goethe: S. S. ed. Böök–Wrangel, V, s. 467 och V, s. 522.

Jean Pauls roll för svensk litteratur på 1820- och 30-talet: O. Holmberg, C. J. Almqvist, 1922, s. 34 och H. Schück, Sv. litt.hist.³ VI, s. 179.

116

Teorien om germanska folks realism: Schück,² I, s. 425, 440. Dens., Sveriges nationallitteratur VI, 1700-talets prosaförfattare, s. 2.

Hovets och aristokratiens inflytande: Dens., Sv. litt.hist.³ IV, s. 580.

Den ekonomiska och sociala utvecklingen i Sverige från 1700- till 1800-talet är senast behandlad av: E. Heckscher, Svenskt arbete och svenskt liv, 1941. Dens., De svenska manufakturerna under 1700-talet, i Ekon. tidskr. 1937. Dens., Städernas plats i Sveriges samhällshistoria, i Ekon. tidskr. 1938.

Bönders och borgares antal: P. Granberg, Utkast till en svensk statistik, I, s. 59, II, s. 197.

117

Knorrings Torparen: Rec. av J. P. Theorell i Vinterbladet 15.1.1844.

Medelklass på landsbygden: W. Coxe, Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark, Dublin 1784, III, s. 320: In no kingdom, since I quitted England, have I observed so many seats scattered over the face of the country as I perceived in Sweden, where the gentlemen of moderate fortunes, as with us, are accustomed to reside upon their estates in rural plenty.

Ståndspersonernas ökning: Sv. off. statistik A I: 3, s. XLI. E. Heckscher i Ekon. tidskr. 1937, s. 162. P. Granberg, Statistik, I, s. 59, II, s. 197.

119

De svenska städernas låga befolkningsiffror och långsamma tillväxt: Försök till ny svensk statistisk journal 1816, s. 23. J. F. Hyckert, Sveriges folkmängd, 1816, s. 19 och Tabell 2. G. Sundbärg, Bevolkningsstatistik Schwedens, 1923, s. 68. Heckscher i Ekon. tidskr. 1938, s. 90.

120

H. J. Carman, Social and economic history of the United States, I, 1930, s. 169. J. Kulischer, Allgem. Wirtschaftsgeschichte II, 1929, s. 459. Sartorius v. Waltershausen, Deutsche Wirtschaftsgeschichte 1815–1914 (1920) s. 53. H. Sée, La vie économique de la France sous la monarchie censitaire, 1927, s. 88. Sveriges och Englands folktäthet: Hyckert, s. 14.

Stockholms tillbakagång: E. Heckscher i Ekon. tidskr. 1938, s. 91, 98. Hyckert, Tabell 2.

121

Stockholms förfall: Riksdagstidning 1778, s. 56. Arndt, Reise, II, s. 17. A. F. Skjöldebrand, Memoarer ed. Schück IV, 1904, s. 133. Westin i Borgarståndet 16 aug. 1812, s. 1091. Anmärkaren 8 och 19.12.1821. St.Posten s. å. nr 269. Missförhållanden och förbättring i London: Early Victorian England I, 1934, s. 15, 23.

Byråkratiens relation till totalbefolkningen: Emigr.utredn. IX, s. 4. Stat. årsbok 1938, s. 47.

122

Bellmans beroende av tidsmiljön: L. Hammarsköld, Svenska vitterheten II, 1819, s. 34 (Fredmansfigurerna äro »träffande och levande caricaturer endast af svenska vagabunder från Gustaf III:s tidevarf»). Atterbom, Sv. siare och skalder VI: 1, s. 169. J. Kulling, Atterboms Svenska siare och skalder, 1931, s. 240, 296.

Fredmanskretsens nobilisering: A. Blanck, Bellman vid skiljevägen, 1941, s. 10. Social satir hos Bellman: S. S. ed. Carlén, III, 1861, s. 421 och utg:s kommentar.

123

Hallmans självförsvär: C. I. Hallman, Finkel, 1776, förordet. Hallmans litterära anseende stod på sin höjdpunkt mitt under romantiken. Stiernstolpe (Förord till Hallman, Skrifter 1820) och Hammarsköld (Sv. vitterheten II, 1819, s. 37) överbjödo Thorild i lovord om hans realism. Nedgången betecknas av mer reserverade omdömen av P. A. Sondén i den av honom redigerade andra upplagan av Sv. vitterheten (1833, s. 288) och Atterbom, VI: 1, s. 184, 192.

124

Enboms dram och dess verklighetsunderlag: A. Strindberg, Arbetare och radikaler i 1700-talets Sverige. En studie — utgående från en analys av P. U. Enboms Fabriksflickan, 1935. Antikapitalismen är inte konsekvent genomförd, ty medan skurken i stycket är fabrikant, är dess räddande ängel en superkargör. — Enboms bondekult: Bondens läf, 1809. Thorild om borgerliga mecenater i Stockholm: Bref, ed. Weibull-Karitz, 1942, s. 223. Atterbom, Sv. s. o. sk. V, s. 102.

Fru Lenngrens borgerliga realism: A. Blanck, A. M. Lenngren, poet och pennskaft, 1922, s. 10, 20. F. M. Franzén, Minnesteckningar I, 1848, s. 252.

125

Cederborghs efterföljare: N. Sylvan, Svensk realistisk roman 1795–1830, (1942).

126

Livijns karriär och hans ofullbordade Stockholmsroman: J. Mortensen, Clas Livijn, 1913, s. 313, 350. Dahlgren: se nedan s. 152.

Almquist som kanslitjänsteman: H. Olsson, C. J. L. Almquist, 1937, s. 110.

127

Brist på borgerlig självmedvetenhet i Stockholm: Brinkman till Tegnér 10.1.1826, 28.2.1826 (E. Wrangel, Brinkman och Tegnér, 1906, s. 151, 161). Tegnér till Brinkman 16.9.1823, 1.5.1825, 20.12.1826 (S. S. IV, s. 312, V, s. 430, 636). Geijer till Beskow 31.10.1826 (S. S. ed. Landquist XIII, s. 587).

Fredrika Bremers svaghet som Stockholmskildrare: E. Ehnmark i Samlaren 1939, s. 207.

Hagbergs härkomst: T. Hagberg, Rasboherden, 1925, s. 7. Hans roman och skälen att inhibera den: A. Österling, C. A. Hagberg, 1922, s. 49. Dens. i Sv. D. 12.2.1922.

128

Blanches och Sturzenbeckers Stockholmsbild: M. Lamm, August Blanche, 1931, s. 73, 231, 241. Lärjungeskap till Bellman tillskrives stor betydelse för St-r av O. Sylwan, O. P. Sturzenbecker, 1919, s. 210.

Storstadromantiken på 1840-talet: Lamm, a. a., s. 117, 125, 236. Lamm ser den nya svartmålningen som en kontrast till »den Bellmanska söndagsstämningen». Småborgerligheten i Kamrer Lassman: Lamm, a. a., s. 137 (även Bellmansimitation). A. Kjellén, Emilie Flygare-Carlén, 1932, s. 268 (Dickensinflytande).

Landsortsstädernas tillväxt: Heckscher i Ekon. tidskr. 1938, s. 95.

129

Jordbruksstäder: Forsell, s. xxxvi. J. F. Hyckert, Försök att bestämma begreppen af finanser etc., 1817, II, s. 43, 50, 52. Städernas jordinnehav: Ny sv. statistisk journal 1816, häft. 1, s. 24. J. Fischerström, Utkast til beskrifning om Mälaren 1785, s. 424.

Skämt med småstäder: P. Tham, Anteckningar under — — — en resa, 1797, s. 25. Fischerström om Strängnäs: a. a., s. 42, 52. Livijn och Skänninge: J. Mortensen, C. Livijn, 1913, s. 15. D. Djurberg, Geogr. lexicon, 1818, art. Östergötland, sp. 1029. Livijn tänkte även använda erfarenheter i Marstrand till Lifberg: Mortensen, a. a., s. 164. R. Hjärne, Dagen före drabbningen, 1882, s. 329 (brev till Hammarsköld 20.6.1809). C. F. Dahlgren, S. S. II, 1875, s. 361, 464.

130

Småstadssatir hos Wetterbergh: A. Kjellén, Sociala idéer och motiv, 1937, s. 79. *Borgarnas fåtalighet*: Sv. off. stat. A I 3, 1860, s. XL. Forsell, s. 157. M. Björnstierna, Grunder för representationens möjliga ombyggnad, 1835, s. 72. *Antal hantverksmästare och deras anställda*: Forsell, s. 121. Granberg, Statistik I, s. 149. Heckscher i Ekon. tidskr. 1938, s. 97 (H. uppvisar ännu större övertalighet för landsbygden i de vanligaste yrkena 1815). Ansatser till stordrift inom hantverket: E. Söderlund, Stockholms hantverkarklass 1720—1772 (1943), s. 139.

131

Hantverkarskildring hos Bellman: N. Afzelius: Myt och bild i Bellmans dikt, 1945, s. 68; *i roll-lyriken*: G. Hasselberg, Realistisk lyrik, 1923, s. 81; *hos Blanche*: M. Lamm, A. Blanche, 1931, s. 35; *hos Almquist*: A. Werin, C. J. L. Almquist, 1923, s. 306. G. M. Danckwardt, Sammandrag af gällande förf. rör. handtverkerier, 1823, s. 76. *Köpmännens fåtalighet*: Ny sv. stat. journal 1816, häfte 1, s. 23 har för »handlande i städer» siffran 3,204 och för »handlandes betjening» en ännu lägre siffra, 3,034.

132

Fabrikörernas antal: Granberg, Statistik I, s. 114, II, s. 220. *Adlig kritik av borgerlig konservatism*: A. G. Mörner 1809: »ingen är mindre värd densamma (representationsrätt) än borgare i småstäder» (Hist. handl. 25, s. 124; även s. 6, om förhållandena vid riksdagen 1800). Samtidigt beklagade Mörner, att »medelståndet, den ofta mäst upplysta och mäst billiga del af nation, är uteslutet». Han skulle alltså velat ge politisk representation åt medelklassen — ståndspersonerna — och ta den från borgarna i småstäder. A. Brusewitz, Representationstrågan vid 1809—10 års riksdag, 1913, s. 36. G. v. Heijne 15.2.1823 i en debatt på Riddarhuset om lättnader i skrå- och handelstvång: »Att borgarståndet alltid skall förblifva vid sin tanke i detta fall, lärer äfven kunna förutses» (Ridd. o. Ad. Prot., s. 509). M. Björnstierna, Grunder etc., 2 uppl. 1839, s. 111. Beslutet om brukspatronernas representationsrätt fattades med 22 röster mot 20. För förslaget talade 3 representanter för Stockholm, 3 för Göteborg, vidare repr. för Visby, Norrtälje, Eskilstuna, Karlshamn, Norrköping, Kalmar, Malmö, Lund, Gävle. Mot förslaget talade 1 repr. för Stockholm, vidare repr. för Karlstad, Söderköping, Vänersborg, Linköping, Östersund, Arboga, Härnösand, Västerås, Kristinehamn. Under debatten yttrade en motståndare till reformen, att »Borgareståndets privilegier, förmåner, friheter och rättigheter inom en icke lång tidrymd blifvit så småningom mer och mer inskränkte». (Borgarståndets prot. 26.2.1829, s. 1026). *Industricell nedgång i Alingsås*: Ännu 1809 hade staden större andel av landets fabriksarbetare än Göteborg (Heckscher i Ekon. tidskr. 1937, s. 191) och för 1814 redovisas 234 arbetare på en befolkning av 862 (Granberg, Statistik I, s. 132). Möjligen är den i texten, ur Forsells statistik hämtade siffran för låg. *Adelsumgänge i Alingsås*: B. Nelson, S. von Knorring, 1927, s. 13. Nelson s. 235 är osäker, om Alingsås är den stad, som skildras i Tante Lisbeths nittonde testamente; det framgår emellertid av resrutten till Stockholm. *Törneros om Eskilstuna*: Brev, ed. Landquist, 1925 II, s. 158, 162, 239.

133

Borås' särställning: N. Dal, Borosia, 1719, s. 67. D. Djurberg, Geogr. lex. 1818 (80 handlande, lika många som hantverkarna). *Boråsiaden*: Den obetydliga diktens anseende är ett bevis på den svenska realismens efterblivenhet. Leopold, som i sin ungdom skrivit ett likartat komiskt epos om gatuslagsmål i Uppsala, tillerkände Rudbecks dikt »sannt geni» men talade klandrande om hans »låga rolighet». Atterbom instämde i berömmet men tog avstånd från klandret (Sv. s. o. sk. VI: 1, s. 252, 270). Hans egen borgarsatir är lika enkelt burlesk, lika schablonmässig som Rudbecks.

Norrköpings relativa uppgång: E. Ringborg, Bidrag till Norrköpingsindustriens historia, I, 1922, s. 252, II, 1923, s. 305. E. Heckscher i Ekon. tidskr. 1937, s. 173.

Leopolds borgerliga härkomst: A. Sjöding: Leopold, s. 187. Tidiga dikter av Leopold, skrivna i hans egenskap av Norrköpingsbo äro abstrakt rojalistiska och agrara, eller konventionellt religiösa. Mera betecknande är, att han invecklades i polemik mot en präst i hemstaden. (S. S. ed. Fredlund I: 1, 1912, s. 1, 45, 204.)

Malmö: Så tidigt som 1716 var Malmö i förmögenhetshänseende den fjärde av landsortsstäderna (H. Almquist: Göteborgs historia, II, 1935, s. 473).

De gustavianska skaldernas ständiga drift med Bagers poesi bör ses mot bakgrunden av att han var borgerligt ståndsmedveten. I en skrift, där han pläderade för stapelstädernas rättigheter och klagade över »intrång», protesterade han mot »förmögne köpmansenkjors och döttrars bortgiftande utur köpmansståndet» (Sverges välgång, 1746, s. 21).

Fr. Suell och hans far, N. Suell, hade studerat i Lund, haft preceptor och rest utomlands (Malmö fornminnesförenings minnesskrift 1920, s. 217.)

Tegnérns förakt för Malmö: Brev till Myhrman april 1807, E. Wrangel, Råmen och Tegnérminnet, 1917, s. 40. Brev till Martina v. Schwerin 17.3.1822, S. S. IV, s. 191.

De stora Ystadsförmögenheternas uppkomst och användning: K. Kock, Skånska privatbanken, 1931, s. 33, 37, 76, 89. Ystadiaden [ed. G. Langenfelt], 1936. Reseskildraren Gosselman var född i Ystad. Han motsatte sig sin fars önskan att han skulle studera (Biogr. lex. V, 1839, s. 171).

134

Karlshamn: Till J. U. W. (sign. Th.), Kometen 8.12.1827. I ett brev 8 juli 1823 till sin hustru beskriver Winberg ett möte med Tegnér i Stockholm och omnämner, att Tegnér besökt W:s lantgård utanför Karlshamn (brevet i excerpt meddelat mig av numera framlidne lektor H. Rosengren).

Karlskrona gick tidvis även absolut sett tillbaka, 1805–13 (Hyeckert, Tabell 2), 1816–20, 1826–30 (J. Bromé, Karlskrona stads historia II, 1934, s. 112). Handelsflottans storlek vid tiden för expansionen tack vare kontinentalspärren: Karlskrona 37, Karlshamn 53 (Granberg: Statistik I, 1816, s. 72, jfr nedan not till s. 159). Leveranser till kronan: Bromé a. a., s. 117. Landshövd.-berätt. 1828, s. 27. Adelsn antal sjönk mellan 1805 och 1820 från 203 till 154 men steg sedan — trots officerskårens allmänna demokratisering — och var 211 år 1828 (Forsell) och 239 år 1845 (Bromé a. a., s. 113).

Ehrensverd — vars litterära ära Karlskrona inte har någon andel i — uttalar sig mycket föraktligt om köpmän (Skrifter, ed. Bergh, I, 1923, s. 109). Omkring 1760 verkade i Karlskrona Concordiesällskapet med »allmännyttiga» och ej litterära ämnen på sitt program (G. Göthe, De vittra samfundet i Sverige, 1875 s. 144). Den socialreformatoriska grupp, som A. Strindberg upptäckt i Karlskrona, har inslag av adlig och prästerlig borgarfientlighet (Arbetare och radikaler, 1935, s. 199).

Folkökning och studentantal i Karlskrona län: Granberg II, s. 208, Forsell, s. 170.

Kristianstad: 2,046 inv. i stads-, 1,060 i garnisonsförsaml., 14 köpmän, 26 civila ämbetsmän 1805 (D. Djurberg, Geografie IV: 2, 1808, s. 877). Tjugu år senare — alltså efter hovrättens tillkomst — räknade militärstaten 853, civilstaten 79 och »det handlande borgerskapet» 44 (Forsell).

Enligt ett brev till sin syster 15.6.1831 skulle Fredrika Bremer ha väntat sig att finna »originaler» i Kristianstad och man har gissat att behov av friskt konstnärligt stoff skulle varit ett av hennes skäl att söka sig dit (S. Adlersparre o. S. Leijonhufvud, F. Bremer, I, 1896, s. 77). Effekten blev i så fall en helt annan än den avsedda.

Jönköpings ekonomiska utveckling: Åmark, Spannmålshandel, s. 56. S. Schartau, Jönköpings historia, IV, 1921, s. 162.

135

Adlerbeth och bönderna: A. Blanck, Den nordiska renässansen, s. 386. G. G. Adlerbeth, Historiska anteckningar, 1892, I, s. 122.

Crusenstolpe om byråkrati och penningväld: De frånvarande, 1834, s. 200, 247; dens., »1720, 1772, 1809» (1836), s. 323.

Wetterberghs barndomsmiljö: K. Warburg i Svea 1881. H. Lundberg, C. A. Wetterberghs sociala författarskap, 1943, s. 12 (fadern ofrälse gustavian). A. Kjellén, Sociala idéer och motiv, 1937, s. 69. Biogr. lex. II, 1836, s. 390, art. L. Borgström (W:s far isolerad i Jönköping). Hans antikapitalistiska orientering: Lundberg, s. 70, 197. Kjellén, s. 87, synes anse detta drag sent och övergående och uppfattar W. som typ för Aftonbladets borgerliga liberalism (s. 67, 87, 89. Även om W. ibland spelar ut småborgerlig förnöj-

samhet mot aristokrati och byråkrati, är emellertid borgarsatiren genomgående hos honom, både före, under och efter de år i början av 1840-talet, då han slog igenom som följetongsförfattare i Aftonbladet, t. ex. Min första och sista älskarinna (St. P. 17.11.1832, jfr Lundberg, s. 57), Grannflickorna (Aft.Bl. 10.6.1841) Penningar och arbete, 1847.

Rydberg och Jönköping: V. Svanberg, Benoni Strand i Samlaren 1921, s. 112.

Fredrika Bremers skildring av borgare: vidare nedan s. 90.

137

Strängnäs: J. Fischerström: Utkast til en beskrifning af Mälaren, 1785, s. 49. Stockholms-Posten 1796, nr 38. Serenius hade »hunnit sätta allting i god ordning», skriver O. Wallquist om skolstaden vid hans ankomst dit 1768 (Sjelfbiografiska anteckningar, 1900, s. 3). O. Kexel låter 1780 en resande kalla »domkyrkan och Serenii graf» det enda sevärda i Strängnäs (Mina tidsfördrif på Högvakten, 1800, s. 166).

138

Nicander: A. Törneros, Brev, ed. Landquist 1925, II, s. 220 (brev på latin). K. A. Nicander, Minnen från Södern, I, 1831, s. 298 (hexametersdikt). G. Locrantz, K. A. Nicander, 1939, s. 10, 12, 14, 16, 381 (herrgårdsliv).

Vitalis' tidiga ömtålighet: Fr. Böök, Svensk vardag, 1922, s. 247.

Törneros om Strängnäs: Brev, I, s. 364 (»bornerat, fattigt och fattigt utseende»), »vidriga hägkomster»; II, s. 255 (prästmöte); II, s. 209, 257 (besök hos akademikamrater); s. 170. *Skara* var 1800 mindre än Strängnäs: 826, resp. 1,112 (Emigr.utredn. V, s. 40*). Storleksordningen hade 1825 kastats om: 1,387, resp. 960 (Forsell). Orsaker till Skaras stagnation: Landshövd.berätt. 1822, s. 30. Gymnasiets rekrytering: N. Beckman, Vår skolas historia I, s. 295, II, s. 106. Under perioden 1795–1821 blevo 54% av de färdiga gymnasisterna präster: E. Erlandsson, Album gymnasii scarensis, 1936, s. 4.

139

Kellgren och Skara: Finsk tidskrift 1895, s. 230. St.-Post. 1779 nr 84, 126, 1781 nr 79, 80 (jfr Beckman, a. a., I, s. 341). L. Josephson, Kellgren och Samhället, 1942, s. 302.

Wennerberg skrev flera av Gluntarne i Skara och en av dem har bevisligen hämtat motivet därifrån: S. Taube, G. Wennerberg, 1920, I, s. 224, 242.

140

Rad 3: 1067 år 1758: S. Rogberg, Historisk beskrifning af Småland 1770, s. 73. *Rad 12*: Rogberg, a. a., s. 17. *Rad 14*: H. Wijkmark, Samuel Ödmann, 1923, s. 15. *Rad 15*: C. Hårleman, Dagbok 1749, s. 20. *Rad 21*: Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok 1941, s. 157. *Rad 23*: H. Lindström, Växjö stads historia, II, 1942, s. 332. *Rad 26*: Carl Linnæus' Skånska resa, ed. Sahlgren 1920, s. 24. *Rad 28*: Rogberg, a. a., s. 85. *Rad 29*: S. G. Wiberg, Förteckning öfver de studerande vid Vexjö gymnasium, 1872. *Rad 31*: Kronobergs län I: 676, Jönköpings län I: 653: P. Granberg, Statistik II, 1820, s. 208. *Rad 36*: Rogberg, a. a., s. 85. *Rad 38*: Statistiken bygger på uppgifter i E. L. Fleetwood, Anteckningar om gymnasister i Vexjö 1800–1850. Till clerus ha räknats klockare. — En sammanställning gjord för tiden 1818–36 finnes i Tegnér's redogörelse inför stiftsmötet 1837, S. S., VIII, s. 145. *Rad 42*: (1805, 1818) Fleetwood, a. a., s. 18, 58.

141

Rad 1: I Lunds stift funnos 42 präster från andra stift år 1842. Därav voro 19 från Växjö, 6 från Skara, 5 från Göteborgs (Gullander-Asping, Matrikel öfver Lunds stift 1842, s. 325). *Rad 3*: Tegnér, S. S. VIII, s. 125. *Rad 9*: Rogberg, a. a., s. 85. *Rad 14*: Statistiken bygger på uppgifter i Fleetwood, a. a. *Rad 27*: Statistiken bygger på uppgifter i N. J. W. Scheutz, Biografiska anteckningar om lektorer vid Vexjö läroverk I–II, 1878–1880. *Rad 35*: L. Larsson, Växjö gamla lärdomskvarter, i Hyltén-Cavalliusfören:s årsbok 1922, s. 9. *Rad 37*: Lindström, a. a., s. 207, 212. *Rad 40*: Lindström, s. 350. C. O. Arcadius m. fl., Växjö stifts herdaminne I, 1921, s. 242. *Rad 44*: Lindström, s. 77.

142

Rad 2: Scheutz, a. a. I, s. 35. Handl. rör. Skand. hist. XIII, 1828, s. 310. Biogr. Lex. XII, 1846, s. 128. Arcadius, a. a., I, s. 221. — J. Rogberg framträder som demokrat i Predikan 3 dec. 1756 (tr. 1760): »här [i Sverige] får den ringaste valmarsdrägt, äfven så väl som den höga purpur — — frambara sina trogna råd. — — Här påtvingas oss ingen ny lag. — — hvar och en menniska ifrån den högsta intil uslaste tiggare är fri til sit lif, sin

ära, sin egendom». *Rad 7*: S. Ödmann, Skr., ed. Wijkmark, I, s. 51. *Rad 9*: Scheutz, a. a., I, s. 33. G. Svanfeldt, Posten 1937, s. 30. *Rad 18*: Wallquist till Nordin 7.5.1790 (O. Wallquist, Minnen och bref, ed. Montan, 1878, s. 158). Wallquist om Serenius i Sjelfbiogr. ant., 1900, s. 3. *Rad 21*: J. D. Rogberg, Inbjudan til at afhøra glædjetal öfver den på Väråla slätt — — slutne fred, 1790. Det heter där, att Gustav III »tagit sig an den fattiges och förtrycktes sak». Statsskicket av 1772 karakteriseras på övligt sätt: »konungen förbehåller sig der ingen annan magt än den, at befrämja sina undersåtars väl». F. S. A. nämnes ej, men en hel statsrättslig teori utvecklas för att motivera den: »Menniskan, född at vara fri och sjelfständig, har inte kunnat bevara denna rätt. Samhällets inrättning har blifvit et nödtvång. — Så njuter hvar enskildt lugn och säkerhet — — En hvar får skörda frukten af sit arbete.» *Rad 22*: Minne af rector Olof Floderus, 1789. Wallquist är där bondedemokratisk med en udd mot bördsstolthet: »Fri från all fördom om värdet af långa slägtregister, räknar jag bland salig herr Rectors verkelige förmohner at på fädernet i andra och på mödernet i tredje led uprinna af Bondestam.» *Rad 23*: O. Wallquist, Bref til det vördiga prästerskapet af Vexjö stift 1789, s. B 1 (i forts. lämnas ett försvar för F. S. A. Se vidare J. H. T. Rosengren, Om Olof Wallquist, 1901, ss. 80, 95). *Rad 30*: Chr. Heurlin i Hyltén-Cavalliusfören:s årsbok 1925, s. 187. *Rad 38*: Fleetwood, a. a., ss. 28, 41, 53. *Rad 39*: Tegnér, S. S. VIII, s. 145. *Rad 49*: S. S. VI, s. 165.

143

Rad 1: S. S. VIII, s. 299. *Rad 5*: S. S. VIII, s. 632. Brevet citeras för att belysa Tegnér's relationer till Växjö av Y. Brilioth i Tegnérstudier, 1942, s. 19. *Rad 10*: J. Rogberg, Specimen academicum harmoniam utriusque luminis, revelati et connati cum systemate terrae quiescentis adumbrans, Lund 1740, s. 42. Jfr Arcadius, a. a., s. 218. *Rad 12*: Wijkmark, a. a., s. 158. *Rad 17*: Scheutz II, s. 5, 14. *Rad 19*: a. a., s. 27, Tegnér S. S. VIII, s. 144. *Rad 23*: C. O. Arcadius, Ant. om Växjö allm. läroverk 1922, s. 12. Wijkmark, a. a., s. 24. *Rad 26*: Ödmann, Skrifter, s. 56. *Rad 27*: Rosengren, a. a., s. 30. *Rad 29*: Hyltén-Cavalliusfören:s årsbok 1925, s. 193. *Rad 31*: Med uttryckligt åberopande av pieteten för Linné anvisades 1821 ett anslag till undervisning i naturalhistoria, Lindström, a. a., s. 354. *Rad 40*: Sv. släktboken 1871-75, III, s. 112, 114. *Rad 46*: Wijkmark, s. 11, 14. *Rad 48*: S. a., s. 89. *Rad 49*: S. a., s. 158. *Rad 50*: Vitt. Ak. Handl. XIII, s. 330, 339.

144

Rad 4: Wijkmark, a. a., s. 158, 159 n., s. 183.

146

Rad 4: Prästest. Prot. 17.7.1815 (s. 1303).

Linköping. Länets folkmängd: Emigr.uttr. V, s. 44, 102. D. Djurberg, Geogr. lex. 1818, s. 1027.

147

Linköpings folkmängd: Emigr.uttr. V, s. 40*. C. af Forsell, Ant. och statistiska upplysningar 1839, s. 71.

Östergötlands litterära hegemoni under senmedeltiden: H. Schück i En bok om Östergötland 1915, s. 80.

148

Länets studentantal: P. Granberg: Statistik II, s. 208.

Upplysningens spridning bland präster och lärare: H. Wijkmark, Samuel Ödmann 1923, s. 182. Läsning i bl. ämnen 1797, häfte 7-8, s. 100. Leopold till Lindblom 27.4.1798, i Samlaren 1888, s. 35. G. G. Adlerbeth, Historiska anteckningar II, 1893, s. 203 (om den teologiska tidskriftens upphörande 1800). E. Rodhe, Jakob Axelsson Lindblom 1905, ss. 40, 149, 195, 204. J. Lindblom, Vid — — — Harlingssons jordfästn. 1810 (antyder och tillbakavisar beskyllningar mot H). M. Hultin, En gammal knekts minnen, 1872, s. 6. J. A. Westerlund, Linköpings stifts herdaminne 1915, I, s. 309.

Sekterism: N. Rodén, Herrnhutiska och nyevangeliska väckelserörelser i Linköpings stift intill 1856, (1941), s. 5, 20, 29, 82.

Harlingssons »jakobinism». I brev från H. till den nyttnämnde biskopen Lindblom 25.12. 1786 uppmanas denne leva »på skälig distans» från traktens herskaper. »Adeln häromkring är fåfång och dryg» (Westerlund, a. a. I, s. 306). H. uppges 1790 ha varit i onåd hos Gustav III (J. Sundblad, Bland kråklor och mitror 1886, s. 76).

Wellander: Schück IV, s. 233; mot mössorna: »Den femtonde December år 1768», tr. 1771.

O. Levertin, J. Wellander, 1918, s. 126; social anpassning: Kellgren, S. S., 1838, s. 592. Levertin, a. a., s. 28.

149

Wallenberg till Lindblom: S. S. ed. Afzelius, II, 1941, s. 107; i Västervik: S. S. I, s. 41. *Leopold*: Skolstudier: Ljunggren, I, 1873, s. 40. Linköpingsvistelsen: Ljunggren, II, s. 294. Sjöding, Leopold, s. 420. Leopolds omdömen om Linköping och sin vistelse där växla med de adressater, han skriver till. Inför Lindblom framhåller han sitt behov av »lugn och nöje» (22.5.1793, S. S. ed. Fredlund, II: 2, 1915, s. 132). När han biktar sig för Oxenstierna, gör han narr av »detta lågbyggda, nästan graflika Linköping» (17.10.1793, a. a., s. 163). I ett brev till Rosenstein talar han om flyttningen från Stockholm som en »sottise», påpekar, att frånvaron blott skall räcka till Gustav IV Adolfs myndighetsålder och antyder vad det eftersträvade »lugnet» egentligen innebär — i det han skildrar en annan f. d. kungagunstlings, Nordins, vedermödor (29.1.1794, s. 181). *E. P. Älf*, Strödda skaldestycken, 1795, med förord av Leopold. Denne hade varit lärjunge till den äldre Älf och begagnar tillfället att hylla honom. Jfr brev 10.11.1795 (s. 248).

Lindbloms betydelse för Leopold: Sjöding, s. 23. Biskopsplanen: Lindblom till Leopold 18.12, Leopold till Lindblom 29.12.1808 (Samlaren 1888, s. 65). Stenhammars lektorat: E. Rodhe, Lindblom, s. 147.

Lindbloms insats för gymnasiets litterära bildning: Brev till Leopold 4.3.1799 (Saml. 1888, s. 40). I »Samuel Älfs minne», 1799, skriver Lindblom, att Älf skulle blivit en Dalin, Creutz, Gyllenborg, om inte i hans ungdom »snillet [varit] liksom fångsladt inom Grekens och Romarens språk» (s. 21).

Den akademiska smakens kvarlevande i Linköping: Atterbom beundrade som gymnasist tillsammans med Hedborn Valerius (S. J. Hedborn, Saml. skr. 1853, s. 262) och tog inträde i Vitterhetens vänner i Uppsala med ett valspråk från Valerius (R. Hjärne, Dagen före drabbningen 1889, s. XXI). Om upplysning och akademism i kretsen kring Dahlgren i Linköping: K. Fredlund: C. F. Dahlgren, 1903, s. 32.

Den kyrkliga reaktionen och Lindbloms medlarställning: Rodhe, a. a. s. 171, 211, 216. Sundblad, a. a., s. 94. Wijkmark, a. a., s. 160. Link. domkapitels cirkulär 1797, nr 299.

150

Lindblom som ofrälse gustavian: E. Schröderheim i Sv. memoarer o. brev, VI, 1902, s. 233. Rodhe, a. a., s. 51. Link. domkap. cirk. 1787, nr 210. G. Adlerbeth, Hist. Anteckn., I, s. 100, II, s. 42 (om prästen Widéns brev).

Lindbloms skolreformism: Rodhe, a. a., s. 188, 227, 232. Link. gymn. hist. 1927, s. 123. Link. domkap. cirk. 1793, nr 268 (redan här föreslås grå ortsdräkt). J. Lindblom, Afsked till presterskapet i Linköpings stift, 1806, s. 27: »Näringsståndet, som i det hela taget är det talrikaste, synes vara lemnadt nästan utan all vård af offentlig undervisning». Det har nu ändrats, och i framtiden skall »aktningen i ökad mon åtfölja ett stånd af ökad värde, — — gränslinien mindre emellan Samhällsmedlemmar».

Romantikernas uppskattning av Lindblom: Hedborn, S. S., s. 163, 259 (även vittnesbörd av Atterbom); Dahlgren: se nedan s. 154. Lindblom i prebendet: Rodhe, a. a., s. 232. Lindbloms självbiografi i U. U. Å. 1925.

151

Miljöer i Östergötland: J. Mortensen, C. Livijn, 1913, s. 9. Atterboms och Hedborns skolliv: G. Axberger, Den unge Atterbom 1936, s. 32. Hedborn, S. S., I, s. 38; II, s. 257, 262.

152

Livijn och Linköping: art. Harlingsson i Biogr. lex., N. F., V, 1863, s. 72. Mortensen, Livijn, s. 20, 33 (enl. M. berördes Livijn först i Lund av upplysningens skepsis). En ung Harlingsson var medlem av Vitterhetens Vänner och höll inträdestal om friheten (Hjärne, Dagen före drabbningen, s. XLVI).

Ödmann och Dahlgren: Böök, Sv. litt. hist. II, s. 266. Första delen av »Ungdomsfantasier eller Nahum Fredrik Bergströms krönika af och öfver honom sjelf» ingick i Freja för år 1832 (tr. 1830), andra delen, som innehåller skolskildringen, ingick i Freja för år 1832, II (tr. 1831).

153

Verklighetsmoment i Dahlgrens roman: Hedborn, S. S., s. 255. M. Hultin, En gammal knekts minnen, s. 7. Fredlund, C. F. Dahlgren, s. 13.

155

Dahlgren och ärkebiskopen: Brev till Thomander 25.12.1828, Tankar och löjen av J. H. Thomander, 1876, s. 171.

Borgarvänlighet hos H. B. Palmaer: En djäknehistoria, Eldbränder och gnistor, uppl. 4, 1924, s. 182.

Västerås' folkmängd: Emigr.utr. V, s. 401*. Hyckert, Sv:s folkm. Tabell 2. Brukspatroner i borgarståndet: ovan s. 132 n.

156

Bergklint hade deltagit på hattarnas sida i 1760-talets ekonomiska debatt och tänkte 1772 rent av slå sig på köpmansyrket (L. Ribbing, O. Bergklint, 1874, s. 11). Som lektor sysslade han med kommunala angelägenheter (E. Bratt i Västmanland-Dala nations skriftserie II, 1929, s. 9). Desto mera frappant är att han vid en akademisk konkurrens skrev föraktligt om en medsökandes merit som lärare åt »krämäreämnena» (Tegnér-Weibull, Lunds univ. hist. I, s. 258). En »tarfvelig koja» är idealiet i Ode över motgång (Vittra arbeten 1837, s. 91).

Wallin: H. Olsson, Från Wallin till Fröding, 1937, s. 24.

Böttiger: S. S. VI, 1881, s. 6, 18, 40, 51. P. Fröberg, Skalden Böttiger, 1943, s. 16, 20, 33. Den svenska romantikens mest envetet genomförda — dessutom helt orealistiska — filistersatir, Noachs ark, har till författare en Västeråsdjäkne, C. Fahlcrantz.

157

Geijer och Karlstad: S. S. ed. Landquist, XII, s. 73. J. Landquist, E. G. Geijer, 1924, s. 21.

Tegnér och Karlstad: E. Wrangel, Tegnerna släktminnen, 1913, s. 257. Böök, Tegnér, s. 32.

Härnösand som skol- och jöretagarstad: A. Ehrenmalm skriver 1741, att Härnösand utan sitt gymnasium endast skulle vara en by (Gamla svenska städer, h. 7, 1923, s. xv). P. Hellzén, Vivsta varvs grundläggare, tillhörde en prästsläkt, i vilken borgerliga giften förekommo (L. Dahlgren, Norrländska släktprofiler, 1911, s. 60).

Grafström, vars far var sågverksägare och ruinerades genom en översvämning och en eldsvåda, skriver om »vår faders hydda», att »frid och lugn var denna vrå av verlden» (A. A. Grafström, Saml. skaldeestycken I, 1864, s. 28; jfr I, s. 19, 214, 245, II, s. 59).

158

Kalmars tillväxt: Emigr.utr., V, s. 401. Djurberg, Geogr. lex. Norrköpings och Karlskronas tillbakagång (resp. 800 och 200): Hyckert, Sverges folkmängd, Tabell 2.

Fästningens slopande: P. G. Berggren-M. Hofrén, Kalmar stad och dess historia, 1936, s. 107, 263.

Antalet fattiga: I Kalmar stift 1 på 85, i Karlstads stift 1 på 28, lägst och högst i riket: C. af Forsell, Sockenstatistik, 1834, s. 87. Städernas jordinnehav: Forsell, Statistik, tabell. Husdjur i städer: Djurberg, Geogr. lex. Fr. Böök, E. J. Stagnelius, 1919, s. 427.

Industri: E. Heckscher i Ekon. tidskr. 1937, s. 190. P. Granberg, Statistik I, s. 137.

Handel: Klagomål framfördes i Borgarståndet 28.2.1823 (Prot., s. 255).

159

Kalmars sjöfart: Berggren-Hofrén, s. 165. Granberg, I, s. 73. Uppgången framgår av en jämförelse med förhållandena 1774; då hade Kalmar 24, Stockholm 181, Göteborg 63, Karlshamn 27, Norrköping 17 fartyg (H. Rosengren, Karlshamns historia II, s. 237). Lästetalen ge en något avvikande serie; så kommer Visby i detta avseende högre än Kalmar 1828. Storföretag: Borgarst. Prot. 28.2.1823 (s. 256).

Studenter av borgerlig härkomst: statistiken bygger på uppgifter i C. Sjöström, Kalmar nation i Lund, 1915. Dens., Smålands nation i Lund, 1922.

Kexels släkt: P. Sondén i Inl. till O. Kexels Skrifter, 1837, s. 7. Atterbom, Sv. siare o. sk. VI: 1, s. 193.

160

Kexels socialsatir: Mina tidsfördrif på Högvakten, 3 uppl. 1800, s. 45 (präster), s. 166 (Strängnäsdiaknars slagsmål), s. 38 (köpmäns konkurser).

Stagnell: Berggren-Hofrén, s. 262, N. J. Löfgren, Tjenstemän vid församlingarne och läroverken i Kalmar stift, 1836, s. 84. — Under sina första år efter anställningen i Kalmar får Stagnell anses fortsätta sin i Stockholm började, mot de av hattarna gynnade stor-

köpmännen riktade moralsatir, t. ex. i Fabel om en girig, 1763. Sedan vänder han sig mot mössornas finanspolitik och framträder då som försvarare av industri, handel och sjöfart, så i den riksbekanta visan Lyckönskan till J. Chr. Stricher 15 mars 1768. Den berättar med för sin tid förbluffande realism om ruttnande skepp, matroser, som gå sysslolösa i »slarfvor», borgare, som tvingas säga upp sitt borgerskap, och överfulla gäldstugor. Sedan har hans oppositionslust tydligen riktat sig mot den gustavianska regimen. *Borgerliga poeter*: A. S. Hanell och C. C. Hanell. I den senares herostratiskt ryktbara »Underdånigt tal 24 januari 1779», som är ett exempel på borgerlig rojalism redan före 1789, är praktstycket en sorts stadsskildring — Atterdag brandskattande Visby. Släktskap med Bager: C. Sjöström, Kalmar nation i Lund, s. 44. *Wallenstråle och hans borgerliga smak*: Biogr. lex. art. Wallenstråle. N. Löfgren, s. 133. Sjöström, s. 65. Christofergilletts krönika 1933. Kungabesöket i Kalmar: G. V. Sylvander, Kalmar slotts och stads historia, III: 5, 1874, s. 417, 427, 433.

161

Biskop Stagnelius och hans kalmaritiska förbindelser: Biogr. lex. art. Wallenstråle, s. 250. Löfgren, s. 35. Hans kyrkopolitik: Böök, Stagnelius, s. 17. *E. J. Stagnelius' klerikalt-borgerliga umgänge*: Böök, Stagnelius, s. 49, 424, 473. S. Cederblad, Stagnelius och hans omgivning, 1936, s. 219. O. Holmberg, Sex kapitel om Stagnelius, 1941, s. 228. Ehuru avvecklingen av Kalmar försvarsverk inte blev färdig förrän 1822, hade de avgörande stegen till pacificering tagits innan den i Stagnelius poesi figurerande P. Fr. Kock 1794 utnämndes till kommandant. Hans syssla torde få betraktas som en ren sinekur. Han började vallarnas plantering. Sedan han under kriget 1809 utnämnts till överste i armén, blev en yngre officer 1813 — alltså inför slutkampen mot Napoleon — kommandant i Kalmar men förflyttades 1817 utan att få någon efterträdare (Å. T. Låstbom, Svea och Götha höfdingaminne, 1842, s. 195).

163

Riddartornets verklighetsunderlag: E. J. Stagnelius, Samlade skrifter, utg. av L. Hammar-sköld, 1824, s. 34. *Göteborgs rikedom på 1600-talet*: H. Almquist, Göteborgs historia II, s. 472. Invånarantalets ökning under 1700-talet: Heckscher i Ekon. tidskr. 1938, s. 94; 1805–13: Hyckert, Sv:s folkm., Tabell 2. Industriproduktionens värdeökning: Heckscher i Ekon. tidskr. 1937, s. 191. Arbetarantal och de olika industriernas utveckling: G. Bodman, Göteborgs äldre industri, 1923, s. 151, 181, 236, 311. Granberg, Statistik, I, s. 135.

164

Handel: Företagar- och arbetarantal i relation till Stockholm: Granberg, I, s. 121, 135. Möjligen äro siffrorna missvisande, emedan man kan anta, att fabriksägarna i Göteborg i större utsträckning voro köpmän — en förteckning, som tyder därpå, lämnas i Göteborgs stads och stifts matrikel 1775, s. 50 — och att driften i högre grad rationaliserats: Granberg, I, s. 90, Bodman, s. 34. Handelsutövarna i % av befolkningen: Heckscher, Ekon. tidskr. 1937, s. 190. *Handelsbranschernas expansion och regress*: K. Åmark, Spannmålshandel, s. 122. J. F. Nyström, De svenska ostindiska kompanierna, 1883, s. 47, 65, 131. P. Granberg, Staden Göteborgs historia, II, 1815, s. 159. *Handelsflotta, inkomna fartyg och antal sjömän*: Granberg, Statistik I, s. 72. J. Lind, Göteborgs handel och sjöfart, 1923, s. 203. *Fredskrisen*: H. Fröding, Berättelser ur Göteborgs hist. under nyare tiden, 1924, s. 107 (168 konkurser 1816). *Allmänanda*: E. M. Arndt, Reise 1806, II, s. 13. Göteborgs vackra bebyggelse och övriga svenska landsortsstäders enahanda obetydlighet konstateras efter fredskrisen av Vargas-Bedemar, Reise nach dem hohen Norden, 1819, s. 11, 18, 28.

165

Relationen mellan yrkesgrupper i Göteborg och Kalmar: Heckscher i Ekon. tidskr. 1937, s. 190.

167

Moraliska betänkligheter mot Min son på Galejan: J. Wallenberg, S. S., ed. Afzelius, II, 1941, s. 276.

Wallenberg och Fielding: Afzelius i *Samlaren* 1924, s. 217. Wallenberg och Bellman: L. Hammarsköld, *Sv. vitterheten*, 1833, s. 288. Atterbom, *Sv. siare och sk.*, VI: 1, s. 176.

168

Ödmann om köpmän: Brev till Wallmark 18.4.1826, Wijkmark, S. Ödmann, s. 330. *Wallenbergs senare utveckling*: M. Lamm, *Uppl.-tidens romantik II*, s. 552. Schück, III, s. 518.

Borgerlighetens svaghet i Göteborg: S. Cederblad, *Från Thorilds ungdom*, i *Samlaren* 1932, s. 133, 135, 141, 160. K. Warburg, Lidner, 1889, s. 35. O. Sylwan, *Svenska pressens historia*, 1896, s. 376, 379. N. Beckman, *Göteborgs Vetenskaps och Vitterhetssamhälle*, 1928, s. 4.

169

Förromantik i Göteborg: T. Hasselquist, *Ossian i den svenska dikten*, 1895, s. 47. K. Warburg, *Sv. litt.hist. II*², s. 433. O. Sylwan, *Sv. litt.hist. I*, s. 453. S. Arvidson, *Thorild*, 1931, s. 273.

Thorilds kritik av hovkulturen: Bref, ed. Weibull, 1899, s. 57. S. Arvidson, *Thorild och den franska revolutionen*, 1938, s. 61. *Thorilds stadsfientlighet*: Bref, s. 152. S. Arvidson, a. a., 1938, s. 139.

170

Lidners fantasieozotism: M. Lamm, *Uppl. rom. I*, s. 437.

Ståndsbländning i G. V. V. S.: S. Abersten, *Förteckning öfver Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles ledamöter 1774–1901*. *Handl. Följd 4, Band 4*, 1902. H. Fröding, *Berättelser ur Gbgs hist. under gust. tiden 1922*, s. 196 (1773–92 invaldes 32 ämbetsmän, präster, militärer o. d. samt 15 köpmän, fabriksidkare o. d.).

Wallenstråles karaktär och poesi: Cederblad, a. a., s. 131, 139, 163.

Lokalt präglad poesi i G. V. V. S.: G. Göthe, *Hist. öfversigt af de vittra samfunden i Sverige*, 1875, s. 143. Cederblad, a. a., s. 165. — G. V. V. S. *Handl., Vitterhetsavd. III*, 1785 (innehåller Adlerbeths och Regnérs dikter).

171

Tayardens prispoem: G. V. V. S. *Handl., Vitterhetsavd. III (1785)*, s. 14.

Borgmästare D. Petterssons kommunala poesi: H. Fröding, *Det forna Göteborg*, 1903, s. 27. Hans Horatius övers.: *Handl. III*, s. 28. Ett poem i samma volym av en annan medlem, O. Vestman, behandlar det gängse temat, att den rike ofta är olycklig, bonden i sin låga koja lycklig (s. 89).

Choraeus' prispoem: *Handl. V*, 1806, s. 3 och 19. Bristen på autopsi påtalades i Stockholms Posten, enligt Ljunggren, III, s. 282.

Hummel: Ljunggren, III, s. 371. H. Södersteen, *Släkten Hummel*, 1918. Förteckning uppå den studerande ungdomen vid Kongl. gymnasium i Göteborg vårterminen 1793. N. Beckman, G. V. V. S. *Handl. 1928*, s. 19 (H. tänkte 1799 stifta eget litterärt sällskap, invaldes 1801 i V. V. S., klagar 1806 på otillräcklig frikostighet, beroende på »sillfiskets af- och tilltagande»). H. Fröding, *Det forna Göteborg*, 1903, s. 160. *Dens., Berättelser*, 1922, s. 329 (hungerkravallen, dess juridiska efterspel och Hummels inblandning).

[A. D. Hummel] *Fyra försök af en ung rimmare*, 1798 (K. B:s ex. innehåller anteckning, förmodligen av H. själv, att dikten om yppigheten inlämnats till G. V. V. S. men återtagits).

172

Hummel: Prolog 17 sept. 1801 (egenhändigt överlämnad enligt anteckning i K. B:s ex.). *Skaldeförsök*, 1800, s. 40. *Göteborgs Allehanda* 22.6.1797. C. A. Tiselius, *Göteborg under kontinentaltiden*, 1935, s. 55 (brev från H. till Gjörwell, där H. skildrar sin dag i Göteborg timma efter timma, ett prov på tidens brevrealism).

Granbergs sentimentala novellistik: N. Sylvan, *Svensk realistisk roman*, 1942, s. 37.

173

Sällskapsvisan: G. Ljunggren, III, s. 321. O. Sylwan i *Festskrift till Yrjö Hirn*, 1930, s. 393.

Litteraturkritiker från Göteborg: C. Santesson, J. E. Rydquist, 1944, s. 10, 31, 46, 88, 158, 176. E. Lindström, Walter Scott och den historiska romanen, 1925, s. 114, 118. B. Nelson, S. von Knorring, 1927, s. 187. H. Wieselgren, *Ur vår samtid*, 1880, s. 214. A. Krook i *Svea* 1881, s. 232. J. Björklund i G. V. V. S. *Handl. Ny F. XXVI*, 1891, s. 14.

II.

1

Teologiska studier vid universitet och domkapitel: R. Askmark, Svensk prästutbildning, 1943, s. 219. D. Fehrman i Festskrift till P. Eklund, 1911, s. 131. Dens. i Kyrkohist. årsskrift 1917, s. 230. Schück, II, s. 102, III, s. 27, VI, s. 21. E. Rodhe, Kyrka och skola, L. U. Å. 1907, s. 172. Se även nedan s. 33.

2

Akademisk-kyrklig befordran: Annerstedt, Upsala univ. hist. III: 2, s. 79, 83. E. Wrangel i Kristendomen och vår tid, 1911, s. 170. A. Nilsson i Samlaren 1913, s. 182 (om den wolffska filosofiens skolastiska karaktär i Sverige). S. Grubbe, Självbiografi i Göteborgs nations skriftserie III, 1924, s. 36 (om kantianen Boethius som teologie doktor). Se även nedan s. 33 och 69.

Ämbetsexamina och deras verkan på studierna: Annerstedt, III: 1, s. 248. Geijer, S. S. VIII, 1875, s. 426, 436. Tegnér-Weibull, I, s. 247. W. Sjöstrand, Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige, 1941, s. 201. Kungl. Maj:ts Kanslis historia, I, s. 237. C. Sjöström, Skånska nationen i Lund, 1897, s. 707 och Dens., Den blekingska nationen, 1901, s. 477 (ökning av antalet studenter, som blivit ämbetsmän).

3

Läkarnas fåtalighet: Inom de tre uppländska nationerna utbildades 80 läkare under perioden 1720–1822, alltså mindre än 1 pr år och mindre än tiondelen av antalet präster, 850 (E. Lewenhaupt, Anteckn. om Uplands nation, 1877, s. 149). Inom rekryteringsdistriktet närmast Lund voro läkarämnena ännu mer tunnsådda, 55 under de 120 åren 1682–1801 och därefter 42 under åren 1801–1832, inalles 97 mot 1,303 präster (C. Sjöström, Sk. nat. s. 707). Sveriges krigs- och civilkalender, 1800, s. 112: 1 län med 3 provincialläkare, 11 med 2, övriga med 1 var; stadsläkare i 19 städer. Privat praktiserande läkare i landsorten omnämnas i J. F. Sacklén, Sv. läkarehistoria, II: 2, 1824, s. 416, 425, 442, 456, 459, 473, 483, 493, 497. »Prästmedicinen» se nedan s. 34.

Studentantalets fluktuationer och deras orsaker: Annerstedt, III:2, s. 570. Tegnér-Weibull, II, s. 485. Granberg, Statistik, II, s. 208. Forsell, s. 170. Jfr nedan s. 9, 29.

Adliga och adlade lärda: Annerstedt, III: 2, s. 85. P. Fahlbeck, Sveriges adel, 1898, I, s. 532.

4

Professorernas ekonomi: Schück, III, s. 11. Annerstedt, III: 2, s. 626.

5

Universitetens självständighet: Annerstedt, Bih. IV, s. 39. Geijer, S. S. VIII, 1875, s. 418, 420. Jfr nedan s. 10.

Uppsalas vetenskapliga ledarställning och dess försvagande: Annerstedt, III: 2, s. 260, 655. Schück, III, s. 209, 261.

6

Empirism och rationalism i Uppsala: Schück III, s. 235, 268. A. Nilsson i Samlaren 1913, s. 182. E. Malmeström i Sv. Linnésällskapets årsskrift 1942, s. 20. H. Wijkmark i Nya Elementarskolans årsredogörelse 1914, s. 4. N. V. E. Nordenmark, Anders Celsius, 1936, s. 23, 210, 220. T. Segerstedt, s. 243.

Romantisk empiri: L. Stavenow, Uppsala universitet, 1927, s. 64. Geijer, S. S., VIII, 1875, s. 422. Schück, VI, s. 22 (Hwasser kontra Berzelius). K. Hagberg i Sv. Linnésällsk:s årsskr. 1941, s. 9 (Hwasser som Linnélärjunge). I. Hwasser, Tal vid invigning af Uplands och Roslags nations nya samlingsrum, 1832, s. 12.

Romantikfientlig naturvetenskap i Uppsala: G. Ljunggren, Smärre skrifter, I, s. 139. Dens., Sv. vitt. häfd. IV, s. 502.

Teologiska inspektorer i de uppländska nationerna: E. Lewenhaupt, Ant. om Upl. nation, 1877, s. 119. A. Brusewitz i Årsskrift utg. av Uplands nation, V, 1942, s. 131.

8

Uppsala läns relativa tillbakagång: H. Forsell, Ant. om Sveriges jordbruksnäring, 1881, s. 26, 193. C. af Forsell, Statistik, s. 49, 105. Uplands fornminnesförenings tidskr. XVII,

s. 197. *Economiska annaler 1808* (juli), s. 58. K. W. Herdin, Uppsala på 1600-talet, Borgerskapet, 1929, s. 37. Dens., *Bidrag till Upps. stads byggnadshist.* II, 1934, s. 238. C. W. Bergman, Uppsala, 1842, s. 29.
Universitetets övermakt och stadens beroende: Annerstedt III: 1, s. 286, III: 2, s. 17. Bihang I, s. 320, Bih. III: 2, s. 161. G. Svanberg (memoarer) i H. Schück, *Från det forna Uppsala*, 1917, s. 217. S. E. Bring, *Uppsala universitetets åkerlotter*, U. U. Å. 1924. Herdin, *Upps. byggn.hist.* I, 1932, s. 220, 231, 305. D. Djurberg, *Geografie*, II, 1778, s. 362. T. Thomson, *Travels*, 1813, s. 157. Inv.-antal: se nedan s. 9.
Studenter och borgare: Herdin, Upps., på 1600-t., *Rättsväs.*, II, 1927, s. 95. 168. Dens., *Byggn.-hist.* I, s. 261, II, s. 133, 275. Lewenhaupt, *Upl. nat.*, s. 11. A. Grape i *Samlaren* 1923, s. 186, 194.

9

Invånarantal och studentantal: Herdin, Upps., *Borg.*, s. 4. Dens., *Uppsala byggnadshistoria*, I, 1932, s. 189. Annerstedt, II, s. 391, III: 2, s. 583. Hyckert, *Sv:s flkm.*, Tabell 2. *Emigr.utr.* V, s. 5*. E. Tuneld, *Geografie öfver konungariket Sverige*, 8 uppl., 1827, s. 198. Forsell, 1831, s. 170. C. af Forsell, *Ant. och stat. upplysn.*, 1839, s. 84. *Hist.-geogr. lexikon*, 1866. E. Heckscher, *Till belysning af järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling*, 1907, s. 128 (Uppsala och Lund de två största inlandsstäderna). *Mathållning och levnadskostnader*: Annerstedt, III: 2, s. 646. Arndt, I, s. 104. Beeken, *Dagbog*, 1820, s. 297.
Uplandsstudenter: Annerstedt, III: 2, s. 583. E. Lewenhaupt, a. a., s. 149. A. Brusewitz i *Årsskr. utg. av Uplands nation*, 1942, s. 125. Granberg, *Statistik*, II, s. 208. *Matrikel öfver närvarande studerande vid kongl. ak. i Upsala 1782*.

10

Ståndspersonernas roll i sällskapslivet: Arndt, I, s. 104. S. Grubbe, *Självbiogr. i Göteborgs nations skriftserie* III, 1924, s. 34. K. Warburg, J. G. Richert, 1905, s. 101. O. Wallquist, *Sjelfbiogr. ant.*, s. 7 (»i Upsala boende herrskaper» umgingos hos Ihre). H. Schück, *Från det forna Uppsala*, 1917, s. 31 (landshövding på 1600-talet utan umgänge med professorerna). Dens., E. Schröderheim, 1942, s. 591. Malla Silfverstolpes *Memoarer*, I, s. 29, 96, II, s. 251, 254, 257, 262. Herdin, *Byggn.-hist.*, II, s. 172.
Lantlighet: Arndt, I, s. 61. Herdin, *Byggn.-h. I*, s. 200.
Samarbete och strid mellan stad och universitet: H. Schück, *Kulturhist. skisser*, 1922, s. 94. Herdin, *Upps. byggn.h.*, I, s. 173. Dens. i *Rudbeckstudier* 1930, s. 16. A. Hahr, i s. arb., s. 155. *Biogr. lex.* II, 1836, s. 132 (art. Berch). K. Warburg, J. G. Richert, s. 99. Handlingar rör. väckt fråga om jämkningar i *Upsala Acad:s constitutioner*, 1821, s. 2, 25. J. G. Richert, *Ett och annat*, 1822, s. 90.
Berchs Uppsalaskildring: G. Svanfeldt, *Posten*, s. 399.

11

Bellman i Uppsala: O. Byström i *Bellmansstudier* X, 1944, s. 83.
Litterära rådgivare: G. Sahlberg, G. F. Gyllenberg, 1943, s. 82. M. Lamm, J. G. Oxenstierna, 1911, s. 114, 344. O. Sylwan, J. H. Kellgren, 1939, s. 136.
Lenngrens och Leopolds hyllningsdikter: Sjöding, Leopold, s. 36. M. Lamm i *Studier till K. Warburg*, 1912, s. 85. K. Warburg, A. M. Lenngren, 1917, s. 47.
Tekonseljens förebilder: Warburg, a. a., s. 58. Böök i *Samlaren* 1910, s. 198. Horatius åberopas som försvar för satir i brev 7.6.1777, S. S. ed. Hjelmqvist-Warburg, II, s. 454.

12

Faderns sentimentalitet: Warburg, s. 10, 17, 23. Lenngren, S. S., II, s. 462 (brev 16.10.1797 om fadern).
Driften med Bager: *Dagl. Alleh.* 23.8.1775. Tidigare, men blott i förbigående, Kellgren i *Åbo tidn.* 31.5.1775. Jfr ovan s. 133 (om Bager).

13

Uppsalamotiv i rimbrev och personaldikter: S. S., I, s. 50, 56, 86, 90.
Sentimentalitet och lantlivsidyll på 1790-talet: A. Blanck, A. M. Lenngren, 1922, s. 8, 24, 68. Hemmet i Fjärdingen: K. W. Herdin, *Uppsala byggnadshistoria*, II, s. 118.

14

Lenngrens klassicism: H. Schück, *Huvuddragen av Sv:s litteratur*, II, 1918, s. 237. Blanck, a. a., s. 87.
Ödmann: se ovan, s. 143.

Geijers medlarställning och beroende av Uppsalaimpulser: A. Blanck, Geijers götiska diktning, 1918, s. 61, 81, 125, 416, 422, 438. *Geijer om Ödmann*: S. S. I, 1875, s. 55; om *Höijer*: Suppl. II, 1882, s. 64. Brev till Tegnér 29.9.1815, S. S. ed. Landquist, XIII, s. 217. *Adelsumgänge i Uppsala*: C. A. Hessler, Geijer som politiker, 1937, s. 334. Malla chockades vid början av bekantskapen med Geijer av dennes förkastelsesdomar över grunddister, 1809 års revolution och amerikanska frihetsidéer (Memoarer, II, s. 270). Järta har där- emot säkerligen förstärkt Geijers konservatism, såsom allmänt antages.

15

Geijer om den svenska borgarklassens svaghet: S. S. 1874, II, s. 315, III, s. 64. *Uppsala i Geijers jag-lyrik*: Vallgossevisa, Förändring, På en resa i hembygden: S. S., II, s. 97, 119, 218. Domkyrkans romantik spelar en roll i Nattvandraren och Till en landsman på andra sidan Östersjön: II, s. 150. Vardaglig men obestämd stadsmiljö är antydd i Skärslipargossen: II, s. 169 (ed. Landquist). *Universitetsstädernas ökade litterära betydelse under romantiken*: K. Warburg, Sv. litt.-hist.², III, s. 78. F. Böök, Sv. litt.-hist. II, s. 3. Jfr nedan s. 76 och 86 om Åbo. *Atterboms stadsfientlighet*: se ovan s. 151. Hans egocentricitet och svårigheten att övervinna den: Geijer, brev 26.3.1820; rec. av A:s Dikter 1838, S. S. XIII, s. 362, VIII, s. 109. C. Santesson, Atterboms ungdomsdiktning, 1920, s. 2, 349, 367, 389. G. Axberger, 1936, s. 237, 382. *Atterbom och Höijer*: S. Magnusson, Det romantiska genombrottet i Aurora-förbundet, 1936, s. 252.

16

Atterboms förakt för Uppsala: Brev till Hammarsköld 23.4. och 30.4.1811 (G. Frunck, Bref rörande Nya skolans historia, 1891, s. 284, 290). Atterboms brev till sin fästmö, ed. H. Atterbom-Svenson, 1911, s. 82, 113. *»Mitt första rendez-vous»*: Ljunggren, a. a., IV, s. 203. Axberger, s. 24 (Axberger förnekar i detta sammanhang, att Atterbom var »någon ensling och kammarsittare» men ansluter sig senare till den vanliga uppfattningen av Atterboms psyke), s. 162, 170, 182. *Palmsblad. Affärsman och hjälpreda åt vännerna*: Självbiografi i Biogr. lex. XI, 1845, s. 17, 19, 31. Atterbom, Minnesteckningar och tal II, 1869, s. 173, 180, 184. *Palmsblads konservatism*: Phosphoros 1810, s. 222 (mot adelskritik av adelsmannen Hammarsköld). Den argusiska dynastien 1821 (i samarbete med Geijer och Grubbe, enl. uppg. av Atterbom, a. a., s. 202). Lärobok i nyare historien, 1832, s. 73, 78 (mot juli-revolutionen och parlamentsreformen). Politisk camera 1840, s. 13 (försvar för skrán). Phosph. 1810, s. 304 och självbiogr. s. 21 (politisk konservatism under striden mot Svenska akademien). Atterbom, a. a., s. 169 (Palmsblads far »känd — — — för strängt konungska tänkesätt»), s. 204 (P-d »ultrakonservativ» 1847). J. P. Theorell, Några ord om press etc., 1839, s. 46 (angrepp på Palmsblad). *Borgare i Palmsblads romaner*: Ystad — som genomfartsort för utlandsfarare — figurerar i Resorna (D. Marcus, Palmsblads romantiska berättelser, 1908, s. 66) och en antiliberal borgarsatir har lokaliserats till Trelleborg i Familjen Falkensvärd, 1844 (Böök, Sv. litt.-hist. II, s. 149). P-d om borgarhus, brev till Hammarsköld 26.2. 1819, cit. Ljunggren, V, s. 353.

17

Uppsala i Livijns dagbok och romaner: J. Mortensen, C. Livijn, 1913, s. 40, 275, 306.

18

Vitalis. Verklighetsunderlaget för promotionsdikten: H. Schück, Från det forna Uppsala, 1917, s. 228. Vitalis' och Tegnér's promotionsdikter: Böök, Sv. litt.-hist., II, s. 225. Lenngrensbeundrare i romantikens Uppsala: Ljunggren, V, s. 414.

19

Törneros' jul i Uppsala: Brev, ed. Landquist, II, 1925, s. 153. Törneros uppskattade komiken i Vitalis' promotionsdikt, »ehuru Nicanders promotionsverser äro grymt parodierade» (Brev I, s. 124). *Zeipel*. Atterbom, Minnesteckningar och tal, II, 1869, s. 219. K. Herdin, Uppsala Byggnadshistoria, I, s. 261. E. Lewenhaupt, Ant. om Upplands nation, 1877, s. 147. Festsikten 1819: Poet. Kal. 1820, s. 12. *Ansatser till realism*: Sjömanssång, Grindgossen, Poet. kal. 1816, 1821. G. Hasselberg, Realistisk lyrik, 1923, s. 88.

Böttigers borgarfientlighet: Se ovan s. 156. På 1870-talet skildrade B. Uppsala realistiskt och satiriskt i självbiografi och brev: Böök, Sv. litt.hist. II, s. 239.

20

Nybom. Hemmets fattigdom: L. de Geer, Minnen, s. 31. Adelsumgänge: O. Sylwan, Fyrtioalets student, s. 15, 98. Förfall och självkritik: Warburg, Sv. litt.hist.², V, s. 66. Brist på verklighetssinne (i hyllning till Linné): K. Hagberg i Sv. Linnésällskapets årsbok 1941, s. 7.
Social medkänsla: J. Nybom, Samlade dikter, tredje tillökta upplagan, 1861, II, s. 5, 161, 211, 255, 257. Realistiska deklamationer: I, s. 107, II, s. 115, 185. Akademisk festpoesi: II, s. 84, 163, 186, 196, 271, 278.

21

Gravdikter över icke-akademiker: II, s. 285, 316. Borgarförakt: I, s. 153, II, s. 45, 49, 281. *Fornstämning i svenska städer*: I, s. 251, II, s. 59, 155, 194, 219. Även då Nybom skriver aktuell politisk poesi, använder han göticismens symboler, t. ex. I, s. 263, II, s. 8. Landskyrka: I, s. 177.

22

Kritik av städer: I, s. 98. I Helsning till Göteborg visar sig Nybom ha sinne för proletariats problem, ber stadens rika borgare genom tillmötesgående förekomma en social revolution (II, s. 231). *Nuets Uppsala*: C. J. Bergman, Upsala och dess nejder, 1842, s. v, vii. Nybom, II, s. 59.

23

Sturzenbeckers Uppsalaskildring: Sylwan, Fyrtioalets student, s. 170. Dens., O. P. Sturzenbecker, 1919, s. 10, 140.
Silléns studentroman: Sylwan, Fyrtiot:s stud., s. 1.

24

Borgarfientlighetens uppmjukning på 1840-talet: R. Hjärne, Från det förflutna, 1879, s. 90. Sylwan, Fyrtiot:s stud., s. 91, 112, 137, 183.
Wennerberg om »vexelverkan» mellan studieliv och näringsliv: S. S. II, 1882, s. xi. S. E. Bring, Uppsala sparbank, 1931, s. 36.

25

Esteticism i Gluntarne: Wennerberg, S. S., II, s. xxx. Sylwan, Fyrtiot:s stud., s. 73, 141. Ståndsblandning kring Wennerberg: S. Taube, G. Wennerberg, I, 1920, s. 60, 77, 107, 210.
Wennerberg och Bellman: Taube, a. a., I, s. 208, 196 (omdöme av Malla Silfverstolpe).

26

Romantik hos Snoilsky: Dikter sådana som Gitarrspelerskan på marknad och Gondolfärden visa att Atterbom på resa var mer realistisk än Atterbom i Uppsala.
Efterromantisk realism: R. von Kraemer, S. S., III, 1905, s. 27, 162. T. Knös, Dikter, 1852: Hyllning till Runeberg, Snickargossen, Skomakargossen, Borstpojken (I, s. 48, 55, 181, II, s. 170). G. Hasselberg, Realistisk lyrik, 1923, s. 142.
Strindberg och hans föregångare i Uppsalaskildring: Böök, Sv. Litt.hist. II, s. 239 (om Böttiger), III, s. 104 (om Bäckman).
G. Lindblad, A. Strindberg som berättare, 1924, s. 38. M. Lamm, A. Strindberg, I, 1940, s. 79.

27

Lunds kyrkliga storhetstid under medeltiden: S. Bolin, Skånelands historia. II, 1933, s. 235. S. Lagerbring, Tal — — 3 okt. 1766, s. 10.
Kapitelgodsens betydelse för universitetets placering: Lagerbring, a. a., s. 22. Tegnér-Weibull, Lunds universitets historia, 1868, I, s. 15.

28

Lärarimporten och dess avtagande: Statistiken bygger på uppgifter i Tegnér-Weibull. *Inavel*: Tegnér-Weibull, I, s. 181. Flyttning till Uppsala: Annerstedt, III: 2, s. 84.

29

Studentrekryteringens fluktuationer: Tegnér-Weibull, I, s. 191, 285, II, s. 487. Carolina 1798, I, s. 103.

Sammanhållning: C. F. Fallén, självbiografi i Stockholms Samgymnasiums årsredog. 1914, s. 38. Molbech, Breve fra Sverrig, I, 1814, s. 256. Tegnér, självbiografi, S. S. VIII, s. 332. Wrangel, Tegnér i Lund, II, s. 117.

Inväntande och indragning av naturvetenskapliga professurer: Tegnér-Weibull, II, s. 281, 296, 301.

30

Små examensfordringar i naturvetenskap: Fallén, a. a., s. 43. Kahl, Tegnér och hans samtida, s. 45.

Naturvetenskaplig expansion: Kahl, s. 107. E. Wrangel, Gamla studentminnen från Lund 1918, s. 22. O. Sylwan i Det nya Sverige 1913, s. 243. Dens., Fyrtioalets student, s. 35. *Historisk kritik*: S. Lagerbring, Tal — — 1766, s. 47. Tegnér-Weibull, II, s. 239. A. Stille, Lagerbring, 1908, s. 3. L. Stavenow, Den moderna vetenskapens genombrott i svensk historieskrivning, G. H. Å. 1913, s. 7. Fr. Böök, Resa i Sverige, 1922, s. 33.

Filosofisk eklekticism: A. Nyman i Studier tillägnade E. Liljeqvist, 1930, s. 3. A. Nilsson, Tegnér's filos. och estet. skrifter, s. 28. T. Segerstedt, Moralsenseskolan, s. 465. A. Nyblaeus, Den filosofiska forskningen i Sverige, I, 1873, s. 148. Valda stycken til uplysning i den kantiska filosofien 1798, s. 54, 56, 62.

Latinets blomstring i Lund: Lyceum 1810, s. 3 (jfr protest i Phosphoros 1810, s. 308). S. Grubbe, självbiografi i Göteborgs nations skriftserie 1924, s. 36 (avtagande latinkunskap i Uppsala). Kahl, s. 5, 216. A. Lignell i Gamla studentminnen, s. 131. Fallén, s. 46. P. Wieselgren, Lunds akademi, s. 7. Ahnfelt, I, s. 123. Tegnér-Weibull, I, s. 326, 355. E. Tegnér, Från farfarsfars tid, s. 98. M. Fremling, De elegantia sermonis Latini philosopho necessaria, 1787. E. Wrangel, Tegnér i Lund, I, s. 50, II, s. 205.

31

Tegnér och naturvetenskapen. Hans studier: S. S., VIII, s. 326 (självbiografi). J. Tandberg, nedan cit. arb. *Hans hyllningsdikter till Tiliander*: Se nedan s. 55; *till Agardh*: J. Tandberg i Lychnos 1938, s. 372. *Hans pedagogiska åsiktsändring*: E. Schwarz, Tegnér's ställning till vissa pedagogiska tidsströmningar 1903. A. Nilsson i Festskrift till P. Eklund 1911, s. 539. A. Engeström och kemien: Kahl, s. 5. Wrangel, Tegnér i Lund, II, s. 198. H. Hildebrand i Gamla studentminnen, s. 162. J. Tandberg i Med hammare och fackla, 1938, s. 139. *Naturvetenskapliga bilder hos Tegnér*: Tandberg i Lychnos 1938, s. 378. Med hammare och fackla 1938, s. 148. *Nyåret 1813*: A. Blanck, Anna Maria Lenngren, 1922, s. 173. *Polarresan*: Fr. Böök, Sv. studier, 1913, s. 71. A. Werin, E. Tegnér, 1935, s. 345. J. Tandberg i Cassiopeia 1939, s. 22.

Tegnér's agnosticizm: C. Santesson, Tegnér's reflexionsdiktning, U. U. Å. 1913, s. 68. Fr. Böök, E. Tegnér, s. 25, 41, 57. Dens. i Sv. litt.hist. II, s. 35, 46. A. Nilsson, Tegnér och Uppsalafilosofien, 1934, s. 33, 123. Schück, V, s. 648. *Tegnér om Thorild*: S. S. IV, s. 268; om *Höijer* V, s. 430. *Tegnér och Fremling*: A. Nilsson i Inl. till Tegnér's fil. och estet. skr., s. 29. M. Fremling, Försök til en granskning af de kantiska grunderne 1798, s. 53 (om oupphinneliga ideal, s. 91 (jfr Tegnér's Den vise!)).

Tegnér's insats som filolog: Kahl, s. 104. P. Wieselgren i Minne af Es. Tegnér, 1866, s. 77. B. Hildebrand i Gamla studentminnen, s. 155. E. Wrangel, Tegnér i Lund, II, s. 128. E. Lindskog, Tegnér och antiken, Visby läroverks årsredog. 1910, s. 9. E. Rodhe, Kyrka och skola, 1907, s. 109 (latinets starka ställning inom den svenska nyhumanismen). H. Schück, V, s. 520. Tegnér, S. S. V, s. 411 (brev till Brinkman 7.4.1825 om vetenskap och dikt som livsuppgift).

32

Historisk empiri: Lunds veckoblad 23.7.1817 (redog. för »offerknifvar» o. a. föremål i Historiska museet i Lund). E. Wrangel, Ling i Lund, L. U. Å. 1913, s. 73. Dens., Tegnér i Lund, I, s. 100.

Karl XII-kult i Lund: Stille, L. U. Å. 1907, s. 9 (Lagerbring om Karl XII). J. Lundblad, Vitt. A. H. VI, 1800, och VII, 1802 (lat. dikter om slagen vid Narva och Hälsingborg). J. P. Lundblad, Minnestafila öfver Sveriges konungar, och J. Lundblad, Frågor till Minnestafilan öfver Sveriges konungar, 1809 (fråga 247). *Geijer om Tegnér*: S. S. VII, 1875, s. 266.

Försvenskningsförsök, indigenat och vikariatsystem: S. Cavallin, Ur skånska presthusens häfder, 1878, s. 56, 72.

33

Antal prästsöner och teologie studerande: Tegnér-Weibull, I, s. 285, 340. Annerstedt, III: 2, s. 280, 282. Forsell, s. 170. Skånska correspondenten 14.1.1837. Av statistik över yrkesvalet i de skånska och blekingska nationerna framgår, att prästernas övervikt avtagit snabbare i Blekinge än i Skåne och att de i Skåne under perioden 1801–32 återtogo sin övervikt över gruppen civila tjänstemän, som under perioden 1776–1800 gått förbi dem (Sjöström, Sk. nat. i Lund, s. 707. Dens., Blek. nat., s. 477.

Obligatorisk teologisk examen: Tegnér-Weibull, I, s. 314. Kahl, s. 10. *Teologie professorer:* Tegnér-Weibull, I, s. 356, II, s. 59. Annerstedt III: 2, s. 87.

Teologiens inflytande på andra vetenskapsgrenar: Kahl, s. 8, 131, 198, 215. H. Pleijel, Herrnhutismen i Sydsvrige, 1925, s. 29. M. Fremling, De divinitate Jesu Christi, 1790. T. Segerstedt, Moralsenseskolan, s. 389. Dens. i Vet.soc. i Lund årsbok 1935, s. 107. Dens. i En bok tillägnad Torgny Segerstedt 1936, s. 210. D. Munck af Rosenschiöld, Tal vid prestmötet 1814 (1815), s. 4. S. Lagerbring, Om christna religionens sanning, 1778, s. 52.

34

Lundensisk ortodoxi: Ahnfelt, I, s. 10, 17, 182. Kahl, s. 181. Wrangel, II, s. 180. Böök, Essayer och kritiker 1917, s. 55. P. Fehrman, Lunds teologiska fakultet på 1810- och 1820-talet, i Festskrift till P. Eklund 1911. Dens. i Kyrkohist. årsskrift 1917, s. 229, 337, 348. Chr. Gjörrwell, Anteckningar i Samlingar utg. för de skånska landskapens hist. fören., 1875, s. 39, 45. P. Wieselgren, Lunds akademi, s. 13. M. J. Crusenstolpe, De närvarande, 1834, s. 475.

Strid mot neologi och sekterism: S. Cavallin, Herdaminne öfver Lunds stift 1854, I, s. 205. E. Rodhe, J. Lindblom, s. 208. P. Fehrman i Kyrkohist. årsskrift 1917, s. 246, 348. H. Pleijel, a. a., s. 244, 249. Kahl, s. 161, 174.

Teologisk nyorientering: G. Aulén, H. Reuterdahls teologiska åskådning, 1907, s. 4, 13. Schück, VI, s. 42.

Tegnérns symbolbegrepp: T. Wärenth, Tegnér och teologien, 1939, s. 43, 47, 88.

35

Tegnérns teologiska skepsis och tolerans: E. Wrangel, I, s. 28. Böök, Tegnér, s. 73 (om dikt över biskop Hesslén), s. 476. Tegnér, S. S. II, s. 141, III, s. 377, V, s. 400, 423, 469.

Tegnér och de lundensiska biskopsfamiljerna: Wrangel II, s. 250, 259. Tegnérns aversion mot den munckska »ligan» hade också befordringsmotgångar till orsak (brev 11.6.1807).

Ofrälse häradshövdingar: Historisk Almanach, 1770, s. 46.

Studerande adel: Annerstedt, III: 2, s. 574. Forsell, s. 170.

Den skånska adelns fötälighet: Forsell, s. 160. *Dess försvenskning:* N. H. Sjöborg, Samlingar til Skånes historia, I, 1801, s. 39. A. Cronholm, Skånes politiska historia II, 1851, s. 197. *Dess bildningsintresse:* Biogr. lex. XII, s. 24 (art. Malte Ramel); V, s. 326 (art. Gyllenkrook). Ahnfelt, I, s. 12, 27, C. Fürst, Fysiografiska sällskapet 1922, s. 4. O. Gertz, Kungl. fysiogr. sällskapet i Lund, 1940, s. 8, 22, 31. Tegnér-Weibull, II, s. 492.

36

Umgänge mellan akademiker och adliga gynnare: S. Leijonhufvud, Två människoöden, 1927, s. 26. Kahl, s. 162. N. P. Osberg i Gamla studentminnen, s. 198 (om Hylander), 209 (om Lundblad).

Uppsvenska och skånska kanslerer: C. Gyllenborgs lefverne, Svenska biblioteket I, 1757, s. 21. Tegnér-Weibull, I, s. 227, 259, 309, 314. Biogr. lex., XVII, 1849, s. 340, art. C. A. Trolle-Wachtmeister (studier i Lund som villkor för att få gods av morfadern Fr. Trolle). Valet 1810 stod mellan L. von Engeström och M. Rosenblad. En tredje lundensisk professorsson var C. Lagerbring.

Underdånighet under adelsväldet: G. F. Gyllenborg, Mitt lefverne, 1885, s. 2, 9. Annerstedt, III: 1, s. 199. M. L. Ståhl, Biogr. underrättelser om professorerna i Lund, 1834, s. 202 (om ett hattfientligt tal 1848 av G. von Bildstein och hans avbön). Tegnér-Weibull, I, s. 258.

37

Adel i Lund: J. C. Barfod, Märkvärdigh. rör. skånska adeln, 1847, s. 12, 44. L. P. Wählin, Minne af Chr. Wählin, 1830, s. 8. Biogr. lex. VII, s. 231. S. Lagerbring, Skrifter, 1907, s. 5. Dens., Sammandrag af Svea rikets historia 1775, s. 143, 245 (försvar för klassindelningen på riddarhuset) s. 234 (mot mössornas jämlikhetssträvanden).

Akademisk patriotism 1789: Tegnér-Weibull, I, s. 262. *Studentdemonstrationen 1793*: B. Schöldström, I kikaren 1890, s. 23. A. Grape i Samlaren 1923, s. 185. (Rättelse: Bland de i balen deltagande officerarna befunno sig två söner till den adlade medicine professorn Rosenblad, alltså infödda lundensare). *Norberg och hertig Karl*: Ståhl, Biogr. underr., s. 259. Sv. Pantheon h. 11, 1833, s. 16. P. Wieselgren, Lunds akademi, s. 13. Ahnfelt, I, s. 51. *Rädslan för radikalismen i Uppsala*: Schybergsson, Porthan, II, s. 255. *Adelskryperi i Uppsala*: E. Wrangel, Tegnérns kärlekssaga, 1916, s. 121. *Demonstrationen mot Engelhart*: Tegnér, S. S. VIII, s. 328.

38

Ståndsmötsättningar i Skåne under G. IV A.: Elof Tegnér, Från farfarsfars tid, s. 82. A. Lignell i Gla studentm., s. 133 (Fremling liknar aristokrater vid kalkoner; jfr Tegnérns dikt Lärkan och kalkonen).

Chr. Wählin. Hans adelshat riktade sig mot byråkratien: Anteckn. om riksdagarna 1809, 1812, 1815, Hist. H. 25 (1916), s. 107, 112, 121, 126, 132, 148. Mössympatier hade lierat W. och den ovan nämnde, med en professorsdotter gifte A. Trolle. I ett gravtal över dennes son N. Trolle, betonar W., att den döde aldrig varit ämbetsman (1827, s. 22). *E. Munck af Rosenschöld*: Crusenstolpe, De närvarande, 1834, s. 376. Wrangel, T. i L., II, s. 199.

Domkapitlets rikedom och staden Lunds fattigdom: Hist. tidskr. för Skåneland IV, 1909, s. 120. Hj. Holmquist i Festskrift till P. Eklund, 1911, s. 354. E. W. Berling, Lund, 1859, s. 33, 38. Tegnér-Weibull I, s. 77. A. Cronholm, Skånes polit. hist. II, s. 68. G. Carlquist, Lund på 1690-talet, 1923, s. 8.

39

Lunds tillväxt: J. Agri: Anteckn. om Lunds borgare på 1740-talet, 1939, s. 6. G. Sommelius, Oeconomia urbis Lund, 1757, s. 36. Berling, Lund, s. 164. C. af Forsell, Anteckn., 1839, s. 149.

Borgerskapets och hantverkarnas antal: Sommelius, s. 42. Agri, s. 8.

Köpmän och handel: Agri, s. 8. Sommelius, s. 31, 41. Cronholm, II, s. 517. J. L. Gillberg, Beskrifning öfver Malmöhus län, 1765, s. 140.

Jordbruket huvudnäring: Sommelius, s. 47, Hist. tidskr. för Skåneland III, 1908, s. 295 (landshövd.-ber. om stadsjordens delning). Gillberg, Malmöhus län (2. uppl.) 1840, s. 144.

40

Universitetet och den borgerliga kommunen: Gillberg, Malmöhus län, 1765, s. 140. C. Molbech, Breve fra Sverrig i Aaret 1812, 1814, s. 30. Tegnér-Weibull, I, s. 286, 289, 294. G. Harmens, Försök till en svensk färgareordning, 1752. Cronholm, Skånes polit. hist. II, s. 517. Wrangel, T. i L., II, s. 254. Kahl, s. 17. Ahnfelt, I, s. 55. Lunds veckoblad, 22.5.1816 (kungör. av konsist. och magistrat om gatufriden). Handl. rör. jämkningar i Ups. k. universitetets konstitutioner, 1821, s. 66 (Engeström tillstyrkte 12.12.1820 kommitténs förslag utan att remittera det till universitetsmyndigheterna i Lund).

Borgarsöner professorer: Ståhl, Biogr. anteckningar. P. Simonsson, Lunds stifts matrikel, 1815. T. Ugglå, Borgmästare i Lund, 1921, s. 6. Sjöström, Skånska nationen, s. 213. G. Sommelius, Oeconomia urbis Lund. Jfr J. Ihre, Upsalia illustrata, 1769-72. J. B. Busser, Utkast till beskrifning om Upsala, 1773.

41

Knutsgillet: G. Ljunggren i Saml. till Skånes hist. I, 1868, s. 112. S. Lagerbring, Monumenta scanensia, II, s. 161. N. H. Sjöborg, Anteckn. om St. Knuts-Gillet, 1819, s. 10. K. Barr och J. Wigfors, Uppsala och Lund, 1906, s. 236.

Lunds studenters nationstillhörighet: Sjöström, Sk. nat., s. 5.

Borgerligt-akademiskt umgänge: Ahnfelt, I, s. 20, 119. Sjöström, s. 395. Heurlin i Gla studentm., s. 115. Wrangel, T. i L., I, s. 83, II, s. 250. Böök, Tegnér, s. 281 (Agardh om folkbildning). Dens., Resa i Sverige, 1924, s. 34. Tegnér till Chr. Myrman 29.1.1804 (om skuld hos Liljewalch, L. U. B.), till Heurlin 4.7.1825 (S. S., V, s. 450).

42

Jordbrukande professorer: N. P. Osberg i Wrangel, Gamla studentminnen, s. 213. A. O. Lindfors i Ord och Bild 1904, s. 200. Om Tegnér, se nedan s. 59.

43

Dalin och Rydelius: M. Lamm, O. Dalin, 1908, s. 101, 109, 148, 334, 399.
Gyllenborgs efterblivna smak vid debuten: G. Sahlberg, G. F. Gyllenberg, 1943, s. 74, 77, 82. *Vergilusstudier för N. Stobaeus*: Gyllenberg, Mitt lefverne, s. 2, 153. Sahlberg, s. 36.
Stoicism: M. Lamm, Uppl. rom., I, 1918, s. 264. Sahlberg, s. 38. *Poetiska hyllningar till Gyllenberg som rektor*: N. Alin, Vålment lyckönskan, 1750 (»Er spåddes, Herr Grefve, med tiden en drägt, / Af Sabbel och Purpur väl gjorder»). C. G. Berling, Frögdesång, 1750. Poem av H. E. Norberg, Quiding m. fl.
Gjörwell och Fischerström: M. Lamm, a. a., s. 308, 331. H. Schück, III, s. 207. O. Levertin, S. S., IX, 1907, s. 33.
Kellgrens anfall på poesien i Lund: S. S., ed. Ek-Sjödning-Sylwan, IV, s. 78, 101, 129. Ljunggren, I, s. 154.

44

Lidners egocentricitet: Lamm, Uppl. rom. II, s. 448. H. Elovson i Studier tillägnade Hj. Holmquist, 1938, s. 154.
Lidner i Lund: L. Weibull, Lidner i Lund, 1895. Schück, IV, s. 410. H. Elovson i Lunds Dagblad 8.6.1935. Hjelt i Histor. arkisto, IX, 1886, s. 134 (uppgift om ett litterärt sällskap i Lund).

45

Lidners lärda smakdomare: Utom A. P. Stobaeus har man att räkna med Lagerbring, som spelade ut Stiernhielm mot »fransoserne», samt Göteborgs inspektör, Rosenblad, som var våltalare i högtravande stil (E. Wrangel, Till Thorilds minne, L. U. Å., 1908, s. 7. G. Bergh, Litterär kritik, 1916, s. 77. Biogr. lex., XII, s. 211, art. Rosenblad. E. Rosenblad, Til det fegnetal etc. (Inbjudn.-skrift), 1754.
Trollediktens stil: G. Ljunggren, Smärre skrifter III, 1881, s. 134. L. Weibull, a. a., s. 11. E. Wrangel, Till Thorilds minne, s. 13. Belfrage i Samlaren 1913, s. 160. Lamm, Uppl. rom., II, s. 446, Schück, IV, s. 432.
Thorilds antiklerikalism i Göteborg: H. Schück, IV, s. 350. S. Cederblad i Samlaren, 1932, s. 148.

46

Thorilds empirism: Lamm, Uppl. rom., II, s. 161. S. Arvidson, Thorild, 1931, s. 47. *Kvardröjande metafysisk rationalism*: Lamm II, s. 350. Arvidson, s. 108, 420. Segerstedt, Moralsenseskolan, s. 386, 445.
Sväråtkomliga eller negativa intryck av Lunds lärda: Alb. Nilsson, Thorild, 1915, s. 5. *Förhållande till Nelander*: Segerstedt, s. 428; *till Hylander*: Thorilds brev, ed. Weibull, s. 6. Arvidson, s. 64; *till Fremling*: Arvidson, s. 50. Segerstedt, s. 372. M. Fremling, De ratione, p. III, 1787, s. 5 (Spinoza); *till Munck*: Brev, s. 9, Lamm, s. 137. Arvidson, s. 67. Segerstedt, s. 396. S. Cavallin, Lunds stifts herdaminne, I, 1854, s. 199 (Muncks disputationsskicklighet).

47

Relativismen i nationstalet: Thorild, S. S. ed. Arvidson I, s. 309. Ljunggren, I, s. 202. *Nattvardsgångens motiv*: Lamm, s. 135 (känslomässig bindning vid kristna ceremonier); Arvidson, s. 66 (hyckleri).
Isolering i Lund: Brev, s. 7, 12, 14, 21. Liljewalchs omdöme: Ljunggren, I, s. 187. Obergerlig folklighet: S. S., I, s. 23, 25.

48

Skolastikerdraget hos Thorild: S. S. I, s. 38. Lamm, s. 178 (dock om Th. under tyskt inflytande i Greifswald).
Sentimentalitetens styrka i Lund: E. Wrangel, Till Thorilds minne, 1908, s. 8. C. F. Fallén, Stockholms Samgymnasiums redog. 1914, s. 38. Kahl, s. 160. Ahnfelt, I, s. 60. *Herrnhutism*: C. Ch. Gjörwell, Anteckningar i Saml. utg. för de skånska landskapens hist. och arkeolog. förening, III, 1875, s. 50. H. Pleijel, Herrnhutismen i Sydsverige, 1925, s. 228, 231, 236.

49

Lundblads Werthersvärmeri: C. Bååth-Holmberg, Morfars bok, 1910, s. 52, 59. J. Lundblad, Werthers första och sista stunder för Lotta, 1786, s. 10, 12 (förut delvis tryckt i Hvad nytt, hvad nytt? 28.1.1783). Hans resa med Thorild: Th:s Bref, s. 23. Hans sätt att föreläsa: Kahl, s. 36. Ahnfelt, s. 50.

Redan före Lundblad hade den blekingfödde J. H. Denell från informatorsvistelse på Rügen 1773–75 fört med sig intresse för den moderna tyska litteraturen till Lund (H. Elovson i Sydsv. D. S. 21.2.1933). Då Denell först på 1780-talet publicerade tydligt Werther-sentimentala dikter, har jag lämnat ett möjligt tidigare inflytande från honom på andra Lundapoeter ur räkningen.

Sjöberg: Wrangel, Till Th:s m., s. 23. Ljunggren, II, s. 479.

Bagge: C. Sjöström, Göteborgs nation i Lund, 1907, s. 246. M. Fremling, De omnipresentia divina, resp. L. P. Bagge, 1790. L. P. Bagge, Försök af en yngling, 1794, s. 200. *Älf*: Wrangel, T. Th:s m., s. 21. Dens., T. i L., I, s. 173. Ljunggren, II, s. 498. E. P. Älf, Strödda skaldestycken, 1795, s. 85, 126, 133 (prov på sentimental poesi av Älf 1777–83, före flyttningen till Lund).

Royalistiskt-patriotisk poesi i Lund: Lunds veckoblad 1789, s. 53 (efter riksdagskallelsen. »Medborgarn ropar: Se din fara, / Du som är kall vid Sverges död / Han ropar: låt oss ense vara / At hjälpa landet ur sin nöd»); 1790, s. 346, 355 (dikter över freden); 1792, s. 164 (vid Gustav III:s död). Leopold reserverar sig i sitt företal till Älfs Strödda skaldestycken 1795 mot deras — adelsfientliga — hätskhet.

50

Sentimental poesi på 1790-talet: A. Lidbeck, Elegie öfver Gustaf III:s död, 1792, s. 3, 9, 12. Nordia IV, s. 21 och III, s. 271 (Stoltz); II, s. 60 och IV, s. 43 (Sjöborg); II, s. 214 (Kullberg).

Carolina 1798: I, s. 66, 74, II, s. 11. Ljunggren, III, s. 400. Bergklint fann Lund »2 secler bakefter den öfriga världen», odat. brev till J. H. Lidén, cit. av L. Ribbing, O. Bergklint, 1874, s. 15.

51

Nyklassicism hos Creutz och Leopold: Sjöding, Leopold, s. 76; *hos Höjer*: Blanck, Geijers göt. diktning, 1918, s. 76. Ljunggren, III, s. 416; *hos Hammar-sköld*: Blanck, s. 81.

Estetikens försening i Lund: Blanck, Den nordiska renässansen, s. 284. G. Sommelius föreläste »historia litteraria» efter ett arbete från 1700-talets början (Weibull-Tegnér II, s. 287). För Fremling ventilerades psykologi och estetik, bl. a. av A. Lidbeck och Elov Tegnér. Lidbeck var ännu 1798 verksam som lärare i botanik (Carolina I, s. 107). I disertation för Fremling De ingenio 20.3.1790, vartill han anges själv vara »auctor», åberopas H. Blair och Sulzer (s. 4, 5).

Lidbeck, Tal vid G. IV A:s föreläsning, 1797, s. 7. Dens., Anmärkningar etc., 1830, s. xv (om L:s första föreläsning). Dens., Anmärkn. hörande till läran om värdighet, 1808, s. 23 (kritik av Kant). Segerstedt, Moralsenseskolan, s. 479. A. Blanck, Den nordiska renässansen, s. 285. Alb. Nilsson, Inl. till Tegnér, Filosofiska och estetiska skrifter, 1913, s. 64. *Lidbeck mot Tegnér 1817*: Ahnfelt, I, s. 73.

52

Sentimentalitet hos Lidbeck: Ljunggren, III, s. 337, 414. Lunds veckoskrift 1798, s. 92, 101. Kahl, s. 48. Wieselgren i Inl. till Lidbeck, Anmärkningar etc., 1830, s. XIII, XVII.

Nyklassicism i Nordia: III, s. 122 (Til en reseda: »Du har Selmas anda fått»); II, s. 195 (Til missnöjet), II, s. 144 (Homeri hymn till Venus).

Nyklassicism i Carolina: I, s. 68, 78, 79, II, s. 3, 15, 42. Ljunggren, III, s. 338, 401.

Cederborgh och Sjöborgh: F. Böök, Cederborgh, 1925, s. 26. Nordia II, s. 83.

53

Livijn och Lund: J. Mortensen, C. Livijn, 1913, s. 25, 29, 33. R. Hjärne, Dagen före drabbningen, s. 111.

Tegnér om sin studentexamen: Brev 3.10.1799, S. S. I, s. 255; *om avskedsfester*: Brev 12.3.1826, V, s. 567.

54

Trivsel och själsfrånvaro: S. S. IV, s. 441. V, s. 503. Geijer om Tegnér, S. S. 1875, VII, s. 263. Längtan tillbaka till Lund har efter sinnessjukdomens utbrott framkallat dikten Flyttningen.

Dramatik omöjlig i småstad: A. Kahl i Minne af Tegnér, 1866, s. 162.

Kritik av Stockholm och stockholmska ämbetsmän: S. S. I, s. 66, 235, 290, 296. IV, s. 311, 442. Wrangel, Tegnér i Lund, I, s. 125. Ingressen till Akademisången ger en bild av Stockholm, »när dagens oro ändtlig somnad var», med öde gator och torg — Tegnér befriar sig från staden för att kunna besjunga Gustav III.

Försvar för tillfällighetspoesi: Förord till Smärre Samlade skrifter, S. S. VI, s. 249. Brev 9.3.1826, S. S. V, s. 578.

Utrikespolitisk debatt: Kahl, Tegnér och hans samtida, s. 95. Heurlin i G:la studentm., s. 109.

Vardagliga ord och bilder: Hammarsköld i Lyceum 1810, I, s. 65. Brinkman till H. Trolle-Wachtmeister (G. Ljunggren, Smärre skrifter, I, s. 132).

Hyllningar till uppkomlingar: W. af Klinteberg var den förste och före 1890-talet den ende landshövdingen av ofrälse härkomst i Malmöhus län (O. Lindberg, Landsstaten i Malmöhus län, 1919, s. 57).

Det lågas nobilisering: S. S. II, s. 55 («Dina anor» etc.); V, s. 417 (om Shaksperes narrar); V, s. 638 (i svenskan kan nästan hvarje ord, om det endast förstår att producera sig, Gudilof tjena sig opp till poetiskt adelskap»).

55

Det pompösa draget hos Tegnér och hans samtida: C. Santesson, Tegnér's reflexionsdiktning, 1913, s. 66. Böök, Tegnér, s. 45. Sylwan, Sv. litt.hist., I, s. 525. Stoltz' dikt: Nordia, IV, 1796, s. 171.

Dikter av Tegnér om ungdomsvänner: S. S. I, s. 214 (Tiliander), III, s. 134 (Aspelin).

Dikter om borgare: S. S. I, s. 139 (handlanden Gjørloff i Landskrona), III, s. 40 (F. Suell, se ovan s. 133). Vid en borgarflickas graf: S. S., I, s. 130, 386. Böök, Tegnér, s. 29. Lunds Veckoskrift 1802, s. 207. Lings dikter: Lunds Veckoblad 1806, nr 44. Göteborgs tidning 1807, nr 83.

56

Gravdikter: Ljunggren, III, s. 571. Böök, Tegnér, s. 29.

Borgerligt familjeumgänge och erotisk frispråkighet: Kahl, s. 14. Ahnfelt, I, s. 72. Wrangel, T. i L., I, s. 188, II, s. 185. P. Wieselgren, Lunds akademi, 1929, s. 29. Tegnér till Brinkman 7.11.1825, S. S., V, s. 498.

57

Hemrealism: Böök, Svensk vardag, 1922, s. 137.

Halkan jämfördes med fru Lenngrens poesi av Franzén enl. ett brev av A. Wiborg till Tegnér 28.2.1819. Ljunggren, V, s. 248.

58

Tegnér's inåtvändhet och fantasirealismen: Ahnfelt, I, s. 47. Böök, Tegnér, s. 33, 425. Dens., Sv. litt.hist. II, s. 35. A. Blanck i G. H. T. 9.3.1929.

Vändning till historisk diktning: Brev till Geijer 17.2.1811, till Leopold 17.8.1825, S. S., II, s. 394, V, s. 467. Böök, Tegnér, s. 207. Dens., Sv. litt.hist. II, s. 49.

59

Antiutilism och Englandsfientlighet: Böök, Tegnér, s. 54, 79, 91. *Bankkraschen och jordbrukskrisen*: Brev 11.10.1817, 8.12.1821, 7.4.1822 (S. S. III, s. 318, III, s. 482, IV, s. 196). Att angreppen på borgerlig krasshet nått sina adressater, framgår av ett brev till Tegnér från A. Wiborg 16.9.1817: »köpmannen har mumlat förargelse öfver Engelskans förlöjligande» (L. U. B.).

Tegnér och tysk nyklassicism: F. Brüggemann i Goethejahrbuch 1925, s. 155 (borgerlighet och klassicism). Alb. Nilsson, Inl. till Tegnér's filos. och estet. skrifter, 1913, s. 56 (Sången). C. Santesson, Tegnér's reflexionsdiktning, 1913, s. 111 (Kulturen). Böök, Tegnér, s. 429 (Skidbladner).

60

Antik inspiration i tillfällighetsdikter: Böök, Sv. litt.hist. II, s. 61.

Tegnér talar föraktligt om dikten över bryggardottern i ett brev 27.7.1820 till Wallmark, som frågat efter den för att trycka den i en antologi (S. S. III, s. 424), och tog inte med den i Smärre samlade dikter.

Epiologens anknytning till promotionsceremonierna: Lunds Veckoblad 25.6.1817. Fallén i Stockholms Samgymnasiums årsredog. 1914, s. 30.

Sentimentaliteten hos Tegnér: Brev till Geijer 10.6.1813, S. S. II, s. 428. Alb. Nilsson, Inl. till Tegnér's filos. och estet. skr., s. 87. Böök, Sv. litt.hist. II, s. 45, 53. Wrangel, T. i L., II, s. 308. *Den tidigaste kritiken av hans bildspråk*: G. Ljunggren, Smärre skrifter III, s. 73.

Disharmonien på 1820-talet: Wrangel, T. i L. II, s. 325. A. Werin, Tegnér, 1934, s. 561. Tegnér har själv, halvt skämtsamt, berört ståndsskillnaden mellan honom och Martina t. ex. i brev till henne 30.10.1825, S. S. V, s. 496.

61

Konflikter inom lärarkåren: Wrangel, T. i L., II, s. 172, 179, 193, 198, 201. Ahnfelt, I, s. 73. Tegnérns klagan över tilltagande ensamhet och hans ovilja mot kollegerna börjar före den egentliga depressionsperioden och fortsätter oavbrutet fram till flyttningen från Lund. Brev 8.10.1818 (»en dumhet att umgås med det lefvande slöddret då man har mensklighetens heroer på sin hylla». Jfr Epilogen), 28.4.1819, 7.4.1821, 7.10.1822, 3.4.1823, 6.6.1823, 9.11.1823 (»diminutivakademi»), 27.2.1825, 17.3.1825. *Tegnérns hopp att bli biskop*: Brev 30.12.1810, S. S. II, s. 391; *att bli biskop i Lund*: 3.4.1825, S. S. V, s. 406.

62

Tidig Tegnérimitation i Lund: St. Posten 29.1.1825 (tegnérism hos Assar Lindeblad). Kahl, s. 70. Wrangel, T. i L., II, s. 305. Talis Qualis har i sin ungdomsposi några lundsiska scenerier (C. V. A. Strandberg, Saml. vitterhetsarb., ed. Berg, I, s. 66, 87). *Wetterbergh*: Se ovan, s. 135. *Beundran för Tegnér*: Sv. tidn. 1853, nr 152 (»jag har ej sedan i hela min lefnad — funnit ett namn, som gripit mig så djupt i själen, som namnet Tegnér»). *Studentlivsskildringar*: Genremålningar, 1842, s. 325. Pastorsadjunkten, 1845, s. 38. H. Lundberg, C. A. Wetterberghs sociala författarskap, 1943, s. 22, 99, 133.

63

Wetterberghs livssyn: Pastorsadjunkten, s. 48. A. Kjellén, Soc. idéer och motiv, s. 67. W:ghs religiösa idealitet, även i uppfattningen av läkarkallet, har riktigt karakteriserats av Mortensen, Fr. Aftonbl. till Röda r., s. 341, och har av Lundberg med hjälp av brevuttalanden ställts i motsättning till åttitalsidéerna, vilkas genombrott W. hann uppleva och djupt ogillade (s. 42). *Satir mot brackan*: Wetterbergh, Pastorsadjunkten, 1845, s. 42. *Lilja om sin fader*: Skizzer och berättelser II, 1862, s. 305; *om Lindeblad*: s. a., I, s. 2, 19; *om Fremling*: s. a., II, s. 240. *Jean-Paulimitation*: N. Lilja, Celestinas fantasier, 1832. Dens., Ruter Dam, 1834 (även Livijnpåverkad). Agardh skrev vid Tegnérns död, att denne förenade det blixtrande hos Jean Paul med det klassiska och harmoniska hos Goethe (Minne af Tegnér, 1866, s. 52). Lindeblad gör någon gång små ansatser till lokal realism (E. Wrangel, En Lundaskald, 1922, s. 10) men den är helt oborgerlig, vilket framgår av att en nidvisa om Lunds damer föranledde den i texten antydda tillrättavisningen (Tegnér, S. S., V, s. 421).

64

Muren kring Lundagård: Sylwan, Fyrtioalets student, s. 82, 98. *Lilja och Runeberg*: E. Brydolf, Sverige och Runeberg, 1943, s. 429.

65

Kronbruden och Runeberg: Brydolf, s. 389. *Tegnér om Franzén*: Brev 7.4.1825, S. S., V, s. 416. *Oförstående för Bååths realism*: E. Bendz, A. U. Bååth och hans krets, 1926, s. 86.

66

Jacobsson: B. Schöldström, Förbiskymtande skuggor, 1883, s. 211. O. Sylwan, Fyrtioalets student, s. 24. C. F. Jacobsson, Scener ur studentlivet, 1833, s. 5, 9, 43, 60, 62, 65, 71, 85. Dens., Julklappar, 1832 (i Wadmans stil). Dens., Tider och minnen, 1828 (versberättelse med fornnordiskt motiv). Dens., Polonia, 1832 (imitation av Axel). *Liberal studentbohem*: V. Svanberg, Novantiken i Den siste atenaren, 1928, s. 72. E. Eke-lund, Ola Hanssons ungdomsdiktning, 1930, s. 46.

67

Åbo 1663: C. von Bonsdorff, Åbo stads historia, 1889, I, s. 355. *Stagnation på 1600- och 1700-talet*: C. A. J. Gadolin, Åbo handlande borgerskap, 1934, s. 24, 27, 39. N. Wasström, Economisk beskrifning öfver Åbo stad, 1749, s. 13. *Semerkantillistiskt uppsving*: Wasström, s. 26. E. Heckscher i Ekon. tidskr. 1937, s. 192

(industri i Åbo). R. Törngren, Skeppsvarven i Åbo under 1700-talet, 1926. L. Lindström i Sv. Litt. Sällsk. Finl. Förh. och Upps., Del 28 (1914), s. 372, 379. *Invånarantal 1769–1808*: D. Djurberg, Geografie, 2 uppl., IV: 4, 1808, s. 84. Gadolin, s. 39. *Köpmanskårens sammansättning*: Wasström, s. 25. Bonsdorff, I, s. 330, 345, 415. T. Carpelan, Åbo i genealogiskt hänseende, 1890.

68

Ståndsstrider: A. Hjelt i Histor. arkisto X, 1889, s. 103. Schybergsson i Förh. och upps., V, 1891, s. 62, 75. Dens. i Förh. och upps. VIII, 1894, s. 219. Porthans brev till Calonius, ed. Lagus, I, 1886, s. 13, 231 (16.9.1793, 7.1.1796; om ämbetsköp). S. Adlersparre, F. Bremer, I, s. 5, 7. Se även nedan s. 87.

Adel i Åbo: Bonsdorff, I, s. 308. II, s. 305. S. Dahlström, Åbo stadsplans historiska utveckling, 1936, s. 178. G. Granfelt, De västfinska nationerna 1640–1722, 1890, s. 40, 61, 84, 86.

Studerande köpmansöner: G. Granfelt, s. 81. Carpelan, s. 44, 56, 103, 107, 128, 135.

69

Ståndsutjämning i Åbo: Carpelan (se ovan s. 68). A. W. Westerlund, Åbo hovrätts presidenter, ledamöter och tjänstemän etc., 1923, s. 41, 117, 121, 224, 233, 235, 239, 240, 241, 243, 246, 249, 250, 258, 260, 393, 400, 402, 405, 408.

Svenska och finska studenter i Åbo: Bonsdorff, II, s. 305. C. M. Schybergson, Per Brahe och Åbo akademi, II, 1915, s. 138. Statistiken bygger på uppgifter i R. A. Renvall, Förteckning öfver Filosofie magistrar — — i Åbo 1643–1827 (1882).

Teologiens övervalde: Åbo tidn. 8.10.1772. Bonsdorff, II, s. 287. Schybergson, II, s. 35. *Sekularisering vid mitten av 1700-talet*: A. Hultin, Finlands litteratur under frihetstiden, 1906, s. 34, 65, 187, 235. Dens., Det ekonomiska tidevarvet i Finlands litteratur, 1910, s. 153, 285.

70

Porthan mot ockultism och mot Kant: M. G. Schybergsson, H. G. Porthan, II, 1911, s. 248. G. Castrén, F. M. Franzén, s. 34. *P-n som ekonomisk expert*: Schybergsson, a. a., II, s. 333, 345.

Tengström efter 1809: C. v. Bonsdorff, Åbo akademi och dess män, 1912, s. 11. G. Heinrichus, Från samhällslifvet i Åbo 1809–27, 1914, s. 49. H. Lagus, En gammal akademisk släkt, 1936, s. 18.

Den finska kulturtraditionen: W. Söderhjelm, Åboromantiken, 1915.

71

Creutz i Åbo: G. Castrén, G. Ph. Creutz, 1917, s. 19.

Uppropet 1770: Historiallinen arkisto, IX, 1886, s. 120.

72

Invalen i Aurora: Hist.-litt.-hist. studier, II, 1926, s. 145. »Den naturliga jemlikheten» ansågs återställd, när medlemmarna blev bröder på frimuraraktigt sätt (A. Hjelt, Histor. ark. IX, s. 135). Ståndsblandningens kulturella betydelse visade sig också i Åbos blomstrande musikliv: O. Andersson, Musikaliska sällskapet i Åbo, 1940, s. 32. *Juristernas andel*: W. Lagus, i Bidrag till kännedomen af Finlands natur och folk 17 (1871), s. 47. A. Hultin i Finsk tidskrift, B. 89 (1920), s. 3, 8. G. Castrén i Förh. och upps., Del 14 (1900), s. 147, 161. G. Svanfeldt, Posten, s. 469, 617. De behandlade bidragen av Jusleen: 1771, nr 14, 17, 19; 1772, nr 47; 1782, nr 10.

Romanläsning i Finland: J. af Forselles, A. N. Clewberg-Edelcrantz, 1903, s. 128. S. Ek, Franzéns Åbodiktning, 1916, s. 19.

Gadd-Porthans programdikt: Åbo tidn. 15.1.1771. Söderhjelm, Åboromantiken, s. 55. *Porthans stadsförakt och lantlivsintresse*: Schybergsson, Porthan, I, s. 126, II, s. 335. G. Frosterus i Förh. och upps. Del V, 1891, s. 14. S. Dahlström, Åbo stadsplans hist. utv., s. 180. P:s brev till Calonius 24.11.1796. Åbo tidn. 15.7.1771 (P:s dikt Landsbygden). Söderhjelm, s. 59. Ek, s. 7.

73

Clewbergs kulturprogram och naturpoesi: Sorgetal öfver Lovisa Ulrica, 1782, s. 46. Ode till svenska folket, 1786, s. 8, 11, 20. A. Blanck, Den nord. renäss., s. 324. Söderhjelm, s. 69. Ek, s. 21.

Tengströms naturskildring och stadssatir: J. Tengström, Vittra skrifter i urval, ed. Schybergson, 1899, Inledning med biografi av utg., s. xxxiii, xxxvii, xl, lxxxix, s. 3, 22, 25, 44, 75. Hans dryckesvisor och barndiktning: a. a., s. xcvi, s. 159.

74

Engelsk fjöromantik i Åbo: T. Hasselquist, Ossian i den sv. dikten, 1895, s. 54. Blanck, D. nord. renäss., s. 65, 324. Söderhjelm, a. a., s. 65. Warburg, Sv. litt.-hist.?, II, s. 434. Ek, s. 9. Schybergsson, Porthan, I, s. 133 (om Tidgren). Handel på Holland och England: L. Lindström i Förh. och Upps., Del 28 (1914), s. 392. Bref från Porthan till samtida, I, 1898, s. 23.

Clewberg inför Gustav III och i Stockholm: J. af Forselles, A. N. Clewberg-Edelcrantz, s. 72, 97. J. H. Kellgren, S. S. ed. Ek m. fl., IX, s. 27, 34. Schück, IV, s. 339.

Aurora-kolonien i Stockholm: O. Sylwan, J. H. Kellgren, 2 1939, s. 42, 109. S. anser dem vara »nya män, men intet nytt skede».

Kellgren och västgötarna: W. Lagus, Skalden J. H. Kellgrens finska lefnadsminnen, 1884, s. 38, söker efter en förklaring till att Kellgrens bästa vän, Clewberg, var infödd åboit.

Kellgrens sociala anspråk: S. S., IX, s. 9.

75

Kellgren och ståndsstrider i Finland: L. Josephson, Kellgren och samhället, 1942, s. 128.

Satir i Holbergstil: S. S., I, s. 32, VII, s. 20. *Fleming och Nådendal*: VI, s. 38.

Kellgren om Åbo i brev: S. S. VI, s. 22, 35, 37, 42, 47, 67, IX, s. 24; *i dikter*: I, s. 9, 79, 112; *i prosatal*: I, s. 127, 147.

76

Tolerans och adlig protektion: S. S. VI, s. 27, 32, 45, 64; IX, s. 20. L. Josephson, s. 135. Mennander-Fredenheim: Castrén i förhandl. och upps. Del 14 (1900), s. 159.

Kellgren och Stockholmssmaken: Rosenstein i J. H. Kellgrens Samlade skrifter, 1838, s. 5. S. S. ed. Ek I, s. 163 (»alment pris bland sludder och på Häf»), s. 166, IV, s. 225, 289.

Den överlastade barockstilen levde kvar i Åbo som vid de andra universiteten, den angreps av Jusleen (Svanfeldt s. 635) men odlades även inom Aurorakretsen (Schybergsson, Inl. till Tengström, Vittra skrifter, s. xxviii, Ek, Franzéns Åbodiktning, s. 11). Kellgren skattade åt den, t. ex. i sin första kungahyllning, och försvarade i brev 15.12.1775 denna »höga» stil (VI, s. 49). Den förkonstling, han senare gick på jakt efter i Uppsala och Lund, kunde han exemplifierat ur sin egen äldsta poesi. Det är av vikt att fastslå att han redan före flyttningen till Stockholm gjort sig fri från den och att han kände sig stå i motsättning till hovets smak.

Ek har diskuterat växlingen av »högre» och »lägre» stil hos Kellgren (Förh. och upps. Del 28, 1915, s. 141). Han har först hävdad, att flyttningen till Stockholm för en tid befäste Kellgren i den »lägre» stilen (a. a., s. 175). Sedan Gunhild Bergh visat, att Kellgren redan vid ankomsten till Stockholm var kritisk mot hovsmaken (Saml. 1916, s. 228, Litterär kritik, 1916, s. 115) har Ek ställt Kellgrens i Åbo utbildade nyhumanism i motsats till »efterklassicism» i Stockholm (Franzéns Åbodiktning, s. 1). Motsatsparet lärdomsstad-huvudstad räcker dock icke till förklaring, eftersom de andra universitetsstäderna bidrogo till bombasten längre än Åbo.

Upplysningens svaghet i Stockholm: Lamm, Uppl. rom.: II, s. 86.

77

Boklån av Armfelt: Kellgren i brev 26.2.1775, S. S. VI, s. 42, IX, s. 26. Möjligen åsyftas dock en annan Armfelt, och de i dikten omnämnda lekarna måste förläggas till 1770-71, då A. var student i Åbo. C. von Bonsdorff, G. M. Armfelt, I, 1930, s. 18.

Dikten till Clewberg: S. S. II, s. 68.

Realistisk känslsamhet hos Lidner och Thorild: Lamm i Saml. 1909, s. 167. Dens., Uppl. rom., II, s. 326, 344. Se även ovan, s. 169.

78

Franzéns lärjungeskap till Clewberg och Tengström: Ek, Franzéns Åbodiktning, s. 22. Lagus, Kellgrens finska lefnadsminnen, s. 290.

Uleåborg: D. Djurberg, Geografie II, 1778, s. 477, s. arb. ny uppl. IV: 4 (1808), s. 429.

E. Tuneld, Geografie, III, 1794, s. 366. Länets ståndsfördelning: Djurberg 1808, s. 420.

Franzéns erfarenheter av köpmansyrket: Grafström i Minne af Franzén, 1868, s. 5 (innehåller referat av och citat ur F:s självbiografi). G. Castrén, F. M. Franzén, 1902, s. 2.

79

Borgerliga förbindelser: Castrén, s. 16, 44, 47, 74, 126, 172, 191, 193. F. M. Franzén, Handelsmannen i Gamla Kärleby Henrik Rahms minne, Åbo 1800. W. Lagus, Kellgrens finska lefnadsminnen, s. 304 (om familjen Tihlman i Åbo). Dens., Åbo akademis studentmatrikel, II, 1895, s. 292 (om G. F. Tihlman). Grafström, s. 5, 17. A. M. Roos, Ett gammalt familjearkiv, 1909, s. 40.

Borgerlig självmedvetenhet under utlandsresan: Castrén, s. 135, 159. Ek, s. 144.

80

Adelsproblemet: »Till mina disciplar E. och K. Taube nyårsdagen 1797», Skaldestycken, IV, 1832, s. 422. Lycksökaren, IV, s. 363, är i sin första tryckta version, Åbo tidningar 5.12.1801, något skarpare. Det skarpaste Franzén skrivit om adliga övergrepp torde vara ett epigram i Åbo tidn. 1800, men det omskriver ett epigram av Schiller, 22.7., 29.11. 1800. Å andra sidan har han redan 30.12.1799 publicerat en adelshyllning, I en familjekrets på landet (Sk[aldestycken] IV, s. 394, här kallad På Prästkulla och daterad till 1796). Senare hyllade F. ofta adel, t. ex. Armfelt, Wachtmeister, Fietzsky. Som ett tillfälligt återfall kan anses, att han inspirerad av händelserna 1809 liksom Tegnér i Svea påkallade en bättre politisk enhet än ständssamhällets: »Ett folk skall finnas, ej som nu, blott ständer» (Sk IV, s. 244). Castrén, s. 149, 166. C. D. af Wirsén, F. M. Franzén, 1888, s. 32 (om ett »satiriskt stycke mot Anjalaförbundet» 1789).

Insamling 1790: R. Törngren, Skeppsvarven i Åbo, 1926. *Talet över Gustav III*: Hs., K. B. *Poesi om handel*: Castrén, s. 64, 273. Ek, s. 5, 265. »Finlands upodling»: Åbo tidn., 8.1.1800; Sk II, s. 270. Ett ensamstående spontant handelsvänligt ställe i Svea är: »Och skeppen dansa öfver ocean.»

Franzéns vändning till utilism.: Warburg, Sv. litt.hist.², II, s. 550. Castrén, s. 215. Ek, s. 230.

81

Ingripanden mot Franzéns romantik: Kellgren, S. S., VI, s. 340. Castrén, s. 177.

Porthans rationalistiska klassicism: Blanck, Den nord. renäss., s. 275, 283. Söderhjelms, Åboromantiken, s. 54, 60. Ek, s. 3, 12. Sylwan, J. H. Kellgren, 1939, anser rent av att P. var för mycket upplysningsman att förtjäna kallas nyhumanist (s. 16).

Orsaker till romantikens förtvinande hos Franzén: Castrén, s. 9, 15, 76, 97, 288, 346. Lamm, Uppl. rom., II, s. 231, 375.

82

Franzéns skildringskonst: Lamm, Uppl. rom., I, s. 456. Ek, Franzéns Åbodikt., s. 32. Castrén, s. 82, 87.

Hemidealets föregivna borgerlighet: Castrén, s. 94, 348. Ek, s. 62. Lamm, II, s. 370.

Stad förvandlad till landsbygd: »Till de hemmavarande»: Åbo tidn. 26.11.1798, Sk. I, s. 136. Tillkomstid: Castrén, s. 26. I en skildring av Uleåborg (Åbo tidn. 18.11.1801) säger Franzén — som låtsar sig vara främling — att skeppsvarv »öfvertygade mig om stadens handel och rörelse» och spelar förvånad över att i stället för »borgerlig enfald» finna damer klädda enligt sista Stockholmsmodet. Hemstaden har alltså ej i verkligheten tett sig så lantlig för Franzén som hans dikt låter förmoda. Dikt till modern: Castrén, s. 97.

Selmadikterna: »Skilsmässan»: Åbo tidn. 18.2.1801 (»Han var ej rik, det var hans stora brist»). I omarbetningen »Den enda kyssen» (Sk I, s. 18) är hindret i stället för rikedom stolthet hos den älskades släkt. Lagus, Kellgrens finska lefnadsminnen, s. 299. G. Ljunggren, Smärre skrifter III, s. 44. C. D. af Wirsén, Franzén, 1888, s. 153. Castrén, s. 51.

Hemidealisering: »Ynglingen och mannen», St. Posten 24.2.1794, Sk. IV, s. 354. Emili, Åbo tidn. 5.1.1802, Sk. IV, s. 5, 32. Castrén, s. 251.

83

Stadssatir: Landtlifvet, Sk. I, s. 241; urspr. Den lycklige landtbon, St. Posten 11.10. 1797 (stadsmiljön är där abstraktare). Lidona, Läsn. i bl. ämnen 1799, häfte 27, 28. Förr och nu, Åbo tidn. 24.12.1801, Sk. IV, s. 235. Hofrättsrådet Fraggensstjerna, Åbo tidn. 4.12.1797; Hofrättsrådena, Sk. IV, s. 270.

Som proletariserad ur staden utflyttad medelklass kan man räkna hjältinnan i Hemkomsten, Sk. I, s. 177. Rent proletärt — och alltså fallande utanför denna undersökning — är ämnet för Den arma modern, I, s. 109.

Personligt färgad Åboskildring: Hemnöjet, St. Posten 10.4.1795, Sk. I, s. 240. De moderlösa, Skaldestycken 1810, s. 377. Vid konsert för de brandskadade i Kalmar, Åbo tidn. 8.11.1800, Sk. IV, s. 347.

84

Sällskapsliv och sällskapsvisor i Åbo: Åbo tidn. 10.1.1801 (mot kortspel, för dans); 16.12.1801 (supéer böra tillåtas hos de rika). Dessertvinet, Åbo tidn. 17.1.1807, omdöpt till Champagnevinet, Skaldestycken 1810, s. 192. Ordensvisa för studenter, Åbo tidn. 4.3.1801; Studentvisa, Sk. II, s. 322.

Sympatisk stadsskildring: De små, St. Posten 29.4.1795, Sk. I, s. 127. Slädpartiet, St. Posten 25.2.1797, Sk. I, s. 167. Schybergson i Inl. till J. Tengström, Valda skrifter, s. xcvi. Castrén, s. 58.

85

Rädsla för havet: Castrén, s. 11, 59.

Glädje åt hav och hamn: Sk. IV, s. 411. Nyårsvisa, Åbo tidn. 2.1.1797; Sk. II, s. 251.

Franzén som produkt av sin miljö: Grafström, Minne af Franzén, 1868, s. 9. Lamm, Uppl. rom. II, s. 462.

86

Choræus: Saml. skaldestycken, ed. Franzén, 2. uppl., 1826, s. v, xi, xiii, xviii, s. 105, 133, 183, 190, 196. J. Rancken, Choræus, 1875, s. 10.

87

Fosforistkritik av Choræus: Sv. litt. tidn. 1815, s. 467. Om Emili och F:s hemlivsrealism: Posph. 1811, s. 361. *Hyllningar av Atterbom till Franzén*: Till F** i Poet. kal. 1817; Recensionsblommor i Poet. kal. 1821.

Tegnér om Franzén: Se ovan s. 65. Även brev 27.7.1825, 16.4.1836 (S. S. V, s. 460, VIII, s. 398). Tegnérns självkritik, när han jämför sig med Franzén, överensstämmer med de anmärkningar, som från Kellgren till Runeberg riktades mot rikssvensk, och speciellt lundensisk poesi. Ett inadekvat bildspråk, t. ex. missbruk av sol och örn, förebråddes på 1770-talet Stobæus, på 1830-talet Tegnér. Motsättningen beror på stilförenklingen i Åbo. Hos den unge Kellgren träffas sådana stildrag, som sedan ansågos typiska för Tegnér: »i skuggan utaf glömskans dal», »och klippan ryter utaf harm, / Då hennes foster menskan gifves» (S. S. I, s. 41, 113). Castrén har framhållit, att en bildprakt, påminnande om Tegnérns, blott undantagsvis möter hos Franzén och att denne har skrivit dikter helt utan bilder (Franzén, 1902, s. 103, 185).

Wallén om Franzén: Vitterhetsförsök, 1821, Samlade vitterhetsarbeten, II, 5 uppl., 1863, s. 126.

Den bremerska släktens rikedom och kulturintresse: J. Tengström, Likpredikan över Jak. Bremer 1785; över Ulr. Fredrika Bremer 1798. T. Carpelan, Åbo donatorer, 1910, s. 24. Porthans brev till M. Calonius, 1886, s. 60, 97, 139, 337. Porthans brev till samtida, 1898, II, s. 28. M. Calonii brev till Porthan, 1902, s. 76, 99, 328. E. Kleman, Fredrika Bremer, 1925, s. 9.

88

Minnen av Åbomiljön: S. Adlersparre, F. Bremer, 1896, s. 5.

Adliga släktingar och oborgerligt umgänge i Stockholm: Adlersparre, s. 31. Kleman, s. 39. F. Bremers brev, ed. Johanson-Kleman, 1915, I, s. 519, 522, 525, 544, IV, s. 623. Själfbiogr. ant. (med inl. av Charlotte Bremer), 1868, I, s. 5, 33, 94, 103.

Fredrika Bremer och Franzén: Heimdall 13.11.1830 (Franzéns hyllningsdikt, omtr. Skaldestycken IV, s. 376). Adlersparre, I, s. 350 (omdöme av Böklin i samband med »Hemmet»). E. Ehnmark i Saml. 1938, s. 44, 51, 64. Dens. i Saml. 1939, s. 193. Ehnmark anser det osannolikt, att F. B. varit förälskad i Franzén. Då de brevuttalanden, som kunna anföras för och mot hypotesen, äro av senare datum, är man hänvisad till romanens vittnesbörd. Ehuru Ehnmark har rätt i att F. B. i andra sammanhang förmått skildra passionerad hängivelse och ej gör det, när Franzéns avbild är med i spelet, förbiser han, att passion inte ingår i den unga Fredrikas äktenskapsideal. Hon har på intet sätt antytt, att något skulle saknas i prästens och hans unga hustrus känslor för varandra. Kanske är det riktigast att säga, att hon en tid *trodde sig* vara förälskad i Franzén, emedan han, såsom hon skrev 1836, »lyfte mig tidigt till en aning om lifvets rena skönhet» eller, som det heter i självbiografien om en onämnd äldre man, »hos mig väckte en ren och varm känsla». Detta svarar alldeles till det psykologiska förloppet i Familjen H.

89

Richardson och F. Bremer: Ehnmark i Saml. 1939, s. 177; i Saml. 1940, s. 21, 36. A. T. Gustafson i Journ. of Eng. and Germanic Studies XXXI, 1932, s. 92). Brev av Martina

v. Schwerin 25.2.1836 (Idun 1913, s. 200; en för F. B. nedsättande jämförelse med Richardson). Den psykologiska realismen hos Richardson stötte tillbaka Fredrika Bremer; hon skriver maj 1831 till Brinkman, att hon känt sådan avsmak för Lovelace att hon ej läst »Clarissa» till slut (Brev I, s. 136). Det är en reaktion typisk för det tilltagande pryderiet. Macaulay har förklarat, att en kvinna knappt vågade erkänna att hon läst de engelska realistiska romanerna från tiden före miss Burney (M. Masefield, *Women novelists*, 1934, s. 22).

Hemidyll utan verklighetsunderlag: Adlersparre, I, s. 349. Hilma Borelius, Vägen till Hertha i Fredrika Bremers bild, utg. af S. Leijonhufvud, 1913, s. 28, 45. Kleman, s. 241. Ehnmark, Saml. 1938, s. 73; Saml. 1939, s. 185, 188; Saml. 1940, s. 55.

Böklins betydelse för romantiken i Nina: Martina v. Schwerin, brev. 25.2.1836, Idun 1913, s. 200. Adlersparre, I, s. 217, 222, 229, 270. J. Mortensen, Från Aftonbladet till Röda rummet, s. 284. Ehnmark, Saml. 1940, s. 64. Den sociala problematiken kring Nina och norrlandsprästen är tydligen ett utslag av F. B:s exaltation under umgänget med Böklin, även om Franzéns Emili efterverkar tvärs igenom de nya intrycken.

Adlig realism i Grannarne: I ett brev 3.6.1836 har F. B. karakteriserat sin värdinna på Tomb, grevinnan Sommerhjelm såsom typ för »utmärkta personer, som kommit att sitta högt upp»: hon är enkel, »fullt sig sjelf», hatare av metafysik, o. s. v. (Bref, I, s. 394). F. B. har därmed givit uppslaget till en ofta upprepad förklaring till realismen i Grannarne. Adlersparre, I, s. 266. Mortensen, s. 287. Däremot har »den stora borgarboningen» Kristiania varken tilltalat grevinnan Sommerhjelm eller F. B., även om hon hoppades, att ett »andligare lif» skulle spira ur borgerlig materialism (Bref, I, s. 402).

90

Borgarskildring: Mortensen, Fr. Aftonbl. t. R. R., s. 294, konstaterar de borgerliga motivens ökning hos F. B. Norskt inflytande i demokratisk riktning antages av A. Lidén, Den norska strömningen i svensk litteratur, 1926, s. 45 och A. Kjellén, Sociala idéer och motiv, s. 157. Det som ovan s. 89 n. meddelats ur brev om grevinnan Sommerhjelm och Kristiania gör emellertid detta inflytande tvivelaktigt. Kjellén anser F. B:s hemidealisering vara typiskt borgerlig (s. 135) och söker förklaringen till hennes — och Geijers — avvikelser från ett »snävt, rent klassbetonat program» i allmänmänskliga och religiösa reaktioner (s. 92).

Sociala hinder för äktenskap med Böklin: Adlersparre, I, s. 176, 209, 212, 241.

Isolering från yttervärlden i »Hemmet»: Böklin i brev våren 1840, cit. Adlersparre, I, s. 359. Han saknade »röt och beröring» med »en småstads institutioner, lif och lynne», »befattning med den kommun, hvori han [familjefadern] lefver».

91

Fr. Bremer och Goldsmith: Aftonbladet 10.4.1841 (tysk källa). S. Stolpe i Edda 1926, s. 25, 37. Ehnmark i Saml. 1938, s. 70.

Hemidealisering: En tendens till hopträngning av motivkretsen kan märkas i den engelska kvinnoromanen redan tidigare. O. Elton, *A Survey of English literature 1780-1830*, I, s. 192.

92

Finlands agrara samhällstyp: E. Hornborg, Finlands häfder, IV, 1933, s. 177. J. Lind, *Ekonomisk geografi*, 1939, s. 21.

Åbo universitet under ryssstiden: C. v. Bonsdorff, Åbo akademi och dess män, 1912, s. 324. G. Heinrichius, Från samhällslifvet i Åbo, 1914, s. 49.

Strider om studentprivilegier. Julin i Åbo akademis årsskrift 1918, s. 342. *Ståndsbländning*: Heinrichius, s. 27, 49, 61, 76.

93

Medelklasskildring i Hanna: W. Söderhjelm, J. L. Runeberg, I², 1929, s. 306.

94

Runebergs fattigdom: A. Calonius, Jakobstads pedagogi, 1904, s. 65.

Jakobstads blomstring och nedgång: Tuneld, Geografi, III, 1794, s. 351. A. Söderhjelm, Jakobstads historia, II, 1909, s. 213, III, 1914, s. 124. Hj. Björkman, Bidrag till Jakobstads historia, III, 1921, s. 111, IV, 1924, s. 11, 85.

Prästerligt-borgerlig släkt: Söderhjelm, Runeberg, I, s. 16. J. E. Strömborg, Biografiska ant. om J. L. Runeberg, I², 1928, s. 7, 73, 79, 97. *Den humanistiska Åbotraditionen*: Sö-

derhjem, Runeb. I, s. 103. E. Lindbäck i Samlaren 1938, s. 27. Runeberg, S. S. ed. Castrén, X, s. 110, 123, 153, 194. G. Tideström, Runeberg som estetiker, 1941, s. 62. *Stadsfientlighet i Midsommarfesten*: Sv. L. S. F., Förh. o. upps. Del 24, s. 75. Söderhjem, I, s. 234. *Inflytande från tysk klassicism*: Mortensen, Fr. Aftonbl. till Röda r., s. 188. Söderhjem, I, s. 310. Tideström, s. 160, 263.

95

Osovrad realism med stadsmotiv: S. S. II, s. 15, 21. *Stiliserad realism i Färd från Åbo*: S. S. X, s. 132, 141. Strömborg, I, s. 331 (brev om Åbo brand). I dedikationsdikten till Franzén anspelas på att universitetshuset i Åbo var en ruin.

Universitetsmännens isolering i Hälsingfors: Söderhjem, I, s. 113, 199.

Runeberg och Borgå: S. S. II, s. 250. Söderhjem, II, s. 123. G. Mårtenson, Fru Astennii vårdshus, 1942.

III.

102

Rad 26: D. Djurberg, Geografie, IV: 2, 1808, s. 795. *Rad 30*: A. Söderbom, Ur Strömstads historia, 1902, s. 298. *Rad 33*: V. Haneson och K. Rencke, Bohusfisket, 1923, s. 44.

103

Rad 4: Djurberg, IV: 2, s. 628, 824. *Rad 5*: Söderbom, s. 616, 626. *Rad 10*: Söderbom, s. 299. *Rad 13*: Djurberg, s. 824. *Rad 15*: D. Djurberg, Geografie, II, 1778, s. 417. *Rad 18*: Söderbom, s. 303. *Rad 20*: P. Kalm, Västgöta resa, 1746, s. 195. *Rad 24*: A. Holmberg, Bohusläns historia, I, 1867, s. 286. *Rad 27*: Haneson, s. 34, Holmberg, s. 287. *Rad 30*: Söderbom, s. 476. *Rad 35*: O. Lundbeck, Anteckningar rörande bohusslänska fiskerierna, 1832, s. 31, 35, 42. *Rad 43*: Söderbom, s. 678. *Rad 45*: Söderbom, s. 476. Dens., Anteckningar rörande hus, tomter och husägare i Strömstad, III, 1900, s. 228. *Rad 50*: E. Flygare-Carlén, Skuggspel, 1865, I, s. 448 (förkortas här Sk).

104

Rad 2: A. A. Afzelius, Minnen, 1901, s. 51. *Rad 4*: Sk II, s. 218. *Rad 7*: Sk II, s. 217. *Rad 9*: A. Kjellén, Emilie Flygare-Carlén, 1932, s. 14, 18. *Rad 13*: Söderbom, Anteckn., III, s. 224, 231. *Rad 24*: M. Holmström, Emilie Flygare-Carlén, 1918, s. 13. *Rad 25*: Söderbom, Anteckn., III, s. 221. *Rad 28*: Sk I, s. 14, 93. *Rad 32*: Söderbom, Anteckn., III, s. 221. *Rad 34*: Sk I, s. 447. II, s. 197. *Rad 39*: Sk I, s. 18. *Rad 41*: Djurberg, II, 1778, s. 417. *Rad 44*: Sk II, s. 95, 209.

105

Rad 1: Sk I, s. 90. *Rad 3*: Sk II, s. 351. *Rad 10*: Kjellén, s. 18. *Rad 12*: Sk I, s. 87. *Rad 20*: Sk II, s. 193. *Rad 24-50*: Sk II, s. 354-369. *Rad 34*: Kjellén, s. 20. C. Tiselius, Bohusläns gamla adliga gods, 1925, s. 155.

106

Rad 5: Sk II, s. 379. *Rad 10*: Kjellén, s. 30. *Rad 33*: Sk II, s. 420. Ett av Kjellén s. 31 återgivet brevuttalande av Emilie Flygare 1828 visar, hur föga romantiskt hon uppfattade arkitektens uppförande, när händelsen var färsk. *Rad 45*: Kjellén, s. 155.

107

Rad 28: Sk II, s. 449.

108

Rad 11: Kjellén, s. 220. *Rad 29*: Sk I, s. 203 (13, 96). *Rad 40*: E. Carlén, Rosen på Tistelön, 1842, s. 475. *Rad 45*: Carlén, s. 532. *Rad 49*: Kjellén, s. 214.

109

Rad 14: E. Carlén, s. 553.

110

Rad 7: H. Svanberg, Emilie Flygare-Carlén, 1912, s. 32. Kjellén, s. 302. *Rad 17*: Sk II, s. 385.

111

Rad 24: V. Svanberg i Samlaren 1921, s. 99.